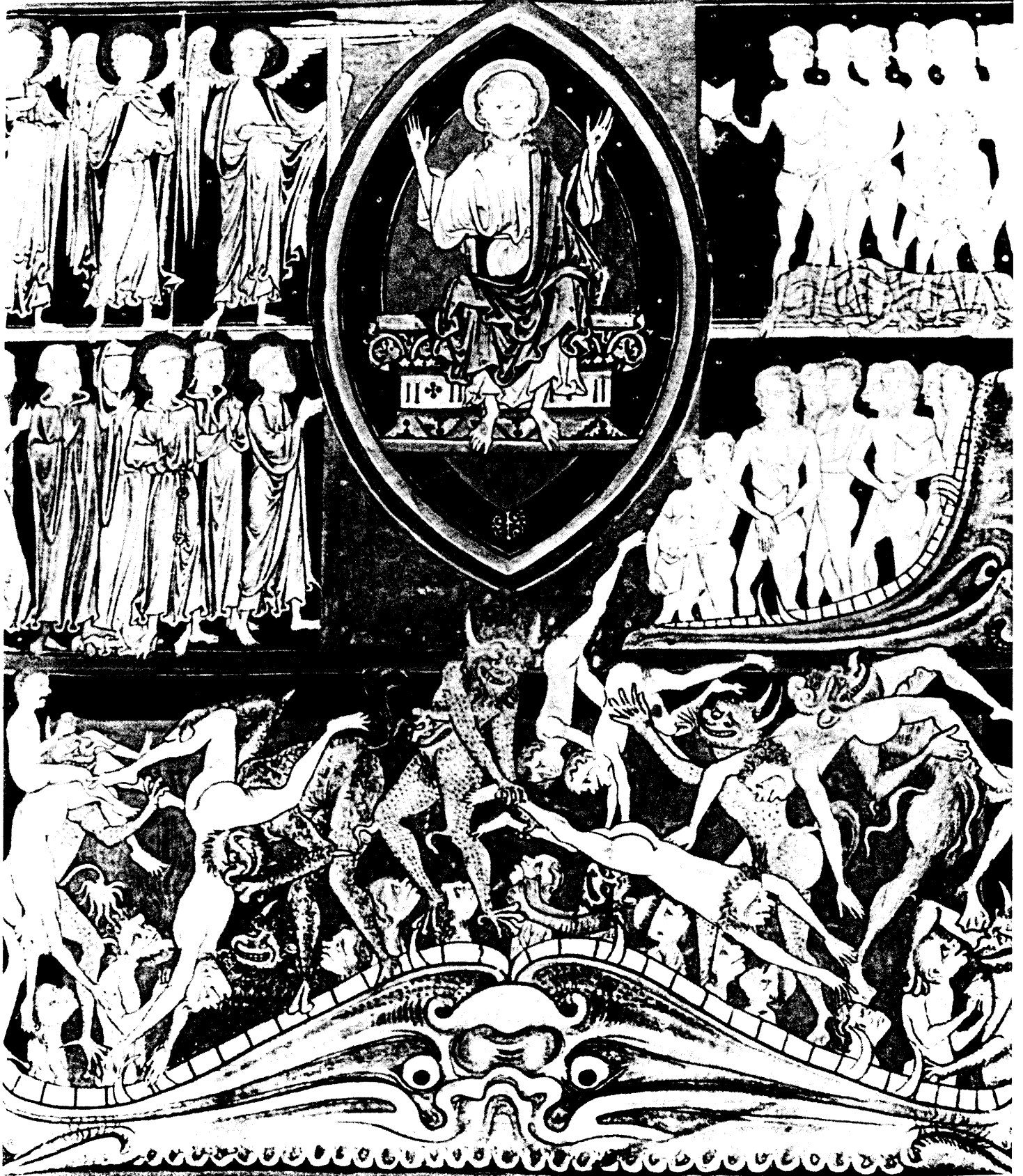

הפואטיקה של ההיסטוריה וגורל עם ישראל - היהודים

יום הדין. מחשבה היסטורית אפוקליפטית מתייחסת להיסטוריה כממד מיוחד של זמן הכפוף לנבואה קדושה, כמשך הזמן שאלוהים מגלה בו את תוכניותיו הנעלות לישועת האדם ולגאולתו.

במחשבה האפוקליפטית האנגלית במאות ה-16 וה-17

התפיסה הפרוטסטנטית של ההיסטוריה כממד זמן המותנה בהתגלות אלוהית וכפוף לו, יצרה תודעה היסטורית חדשה. הפרוטסטנטים פנו להיסטוריה במטרה לעצב הקשר היסטורי קדוש, שיבאר את חשיבות הרפורמציה הפרוטסטנטית במסגרת התקדמות היסטורית הגאולה. עם התהוות מסורת אפוקליפטית ייחודית באנגליה בתקופת הרפורמציה, שוב לא נתפסו היהודים כסמל אפוקליפטי נורא, המעפב את בוא הגאולה, ונחשבו כמי שממלאים תפקיד נשגב בהיסטוריה הישועה. התהוות מסורת אפוקליפטית אנגלית הובילה לשינוי מהותי בדימוי היהודים באנגליה, ובסופו של דבר, לשינוי מכריע ביחסם ובמדיניותה של אנגליה כלפי היהודים בארץ זו.

כפילוסופיה האפוקליפטית הפרוטסטנטית של ההיסטוריה היו קיימות שתי פרשנויות מובחנות, אך מנוגדות זו לזו, לגבי התיאולוגיה של עם ישראל, או גורל העם היהודי באחרית הימים. פרשנות אחת, הקשורה בעיקר במרטין לותר וברפורמציה הפרוטסטנטית בגרמניה, טענה שבדומה לסמלים אפוקליפטיים מחרידים אחרים, כגון דמות האנטיכריסט או הזונה הגדולה מבל, גם על היהודים ישפוך אלוהים את חמת זעמו ביום הדין האחרון. לותר האמין שהוא חי ממש על ספו של יום הדין, ולכן היה סמוך ובטוח כי במועד האסכטולוגי הזה ישלח השטן את הפורענות הסופית בכנסייה האמיתית, ושקרב עושי דברו של השטן במתקפה האחרונה הזאת כלולים לא רק הקתולים והתורכים, אלא גם היהודים. ראייה אפוקליפטית זו של יום הדין טענה אפוא שגאולה אסכטולוגית יכולה לבוא רק אחרי תבוסת האנטיכריסט, השטן, היהודים וסמלים אפוקליפטיים נוראים אחרים המייצגים את אויביו המבעיתים של המושיע ובני הכנסייה שלו. אך בניגוד גמור לכך, במסורת האפוקליפטית האנגלית במאות ה-16 וה-17 עוצב הדימוי של היהודים באופן סגולי כגורם אפוקליפטי חיובי בהיסטוריה של הגאולה. הוגי דעות אפוקליפטיים פרוטסטנטים ופוריטנים באנגליה השיבו על כנה את התיאולוגיה האורתודוקסית של עם ישראל, שניסחו פאולוס ואוגוסטינוס, תיאולוגיה שהדיגשה את המרת הדת של היהודים לאמונה הנוצרית בשלב האחרון הסופי בהיסטוריה של הישועה, וראו באירוע נשגב זה שלב עיקרי והכרחי המבשר את הביאה השנייה של ישו והמילניום — מלכות אלף השנים של ישו וקרושיו עלי אדמות.

התהוות מסורת אפוקליפטית אנגלית סגולית היא ששינתה בהדרגה את הדימוי של היהודים באנגליה מגורם אפוקליפטי מבושר פורענות, אויבי ישו ובני כנסייתו, והעניקה ליהודים דימוי נעלה ביותר, הכרוך לכלי הפרד בשלב האחרון והסופי של תהליך הגאולה והישועה בהיסטוריה. תמורה זו שחלה בדימוי של היהודים במסורת האפוקליפטית האנגלית, ניכרת לא רק ברבות מן היצירות הספרותיות שנכתבו בתקופת הרנסאנס באנגליה, אלא גם בהשפעתה החשובה על הוויכוחים באנגליה הפוריטנית בשנות החמישים של המאה ה-17, ויכוחים שנסבו על שאלת שיבתם של היהודים לאנגליה. לסיכום, התפתחות המסורת האפוקליפטית ברפורמציה הפרוטסטנטית באנגליה בדין הוא שתיחשב כרקע רעיוני הכרחי לכל דיון בתמורה ביחס כלפי היהודים שם. תפנית זו הביאה בסופו של דבר לשינוי הגמור ביחס לנוכחות היהודים באנגליה, ועקב כך חדלו להתייחס אל היהודים בארץ זו כאל קבוצה שנואה ומבוזה מכוח היותה בעלת אמונה דתית וחוויה שונה, והם נעשו קהילה הראויה לסובלנות ולכבוד.

“אות ומופת” אפוקליפטי

מתקן הדת הגרמני, מרטין לותר, תיאר ב-1532 במילים שאינן משתמעות לשתי פנים, ושהפכו במרוצת הזמן לאמונה רווחת בקרב

ליכרו של סר ג'פרי אלטון, 1921 — 1994

הרפורמציה הפרוטסטנטית היתה מהפכה, אבל, כפי שכתב סר ג'פרי אלטון: “בנקל אפשר לטעות בטיבה של המהפכה הזאת.” הרפורמציה במהותה היתה “מהפכה דתית”, חתירה בלתי נלאית ויסודית ל“השבת אלוהים ללב הדת והתיאולוגיה”. בה בשעה שמתקני הדת הפרוטסטנטים תקפו בשצף-קצף את ההשתלטות שלא כדין מצד הכנסייה הקתולית על אמצעי החסד ודרכי הגאולה, ואת העובדה שניכסה לעצמה את החזקה על המפתחות למלכות השמים, הם חתרו גם להחזיר את אלוהים למרכז החוויה והחיים הדתיים. יתר על כן, הפרוטסטנטים לא הסתפקו רק בהחזרת כוחה של האלוהות לדת ולתיאולוגיה, אלא גם שאפו להשיב את כבוד תפארת אלוהים ביקום תיאוקרטי שההשגחה האלוהית מושלת בו במישרין ובאופן בלתי אמצעי, ופעלו להשיב לאל את תפקידו הישיר בתוככי הזמן וההיסטוריה. בהשקיפם על ההיסטוריה כעל ה“זירה של משפטי אלוהים”, או כממד זמן המותנה בהתגלות אלוהית וכפוף לו, תרמו הפרוטסטנטים להתעוררות מודעות היסטורית חדשה, המבוססת על עיון מעמיק בנבואות האלוהיות שבכתבי הקודש והתאמתן המרבית למאורעות היסטוריים ממשיים. וכיוון שהפרוטסטנטים התייחסו לנבואות האלוהיות ככתבן וכלשונן, ולא קיבלו את הנטייה לפרש אותן רק באופן אלגורי, הם פנו במידה גוברת והולכת להיסטוריה במטרה לעצב הקשר היסטורי קדוש, שיבאר את חשיבות הרפורמציה הפרוטסטנטית במסגרת התקדמות היסטורית הישועה והגאולה — Heilsgeschichte — פרישת תוכנית הישועה והגאולה האלוהית — או תולדות דברי ימי הכנסייה הנוצרית.

אפשר לאפיין אח הפילוסופיה ההיסטורית הפרוטסטנטית כמושתתת על אופן אפוקליפטי של מחשבה היסטורית, אידיאולוגיה ייחודית המפרשת את כל מהלך ההיסטוריה באורח בלעדי לאור החזונות הנבואיים הקדושים שבספר חזון יוחנן, הוא ספר האפוקליפסה. אופן אפוקליפטי של מחשבה היסטורית מתייחס להיסטוריה כממד מיוחד של זמן הכפוף לנבואה קדושה, או כמשך הזמן שאלוהים מגלה בו בהתמדה את תוכניותיו הנעלות לישועת האדם ולגאולתו. כך, עם השבת האלוהות למרכז האמונה והחוויה הדתית ולעצם מהותו של התהליך ההיסטורי, ניסו הפרוטסטנטים בדבקות להסביר את כל מהלך התקדמות ההיסטוריה בהתאם להתגשמות חזונות נבואיים קדושים, כמו הופעת האנטיכריסט, ביאתו השנייה של ישו, הקמת מלכות אלף השנים של ישו וקרושיו עלי אדמות, והתמורה הסופית שתתחולל בעולם עם הפיכתו למלכות אלוהים, והשתדלו להוכיח שיד אלוהים לבדה היא המתוללת את מהלך האירועים בתחומי של יקום תיאוקרטי. בתוכנית האפוקליפטית והאסכטולוגית הזאת של ההיסטוריה גם עיצבו מתקני הדת הפרוטסטנטים עולם דמיון נבואי קדוש הקשור לתפקידם של היהודים בהיסטוריה של הגאולה, ופיתחו חזון ייחודי בנוגע לגורל עם ישראל בשלביה הסופיים של היסטוריה הגאולה והישועה האלוהית.

לותר דחה מכול וכול את תורתם של פאולוס ואוגוסטינוס בדבר ההתנצרות העתידית של עם ישראל, ולאמיתו של דבר, חשב ש"קל להעביר את היהודים על דתם כמו את השטן עצמו". וכמו שנגזר על השטן להיות מושלך לאגם אש בוערת בבוא יום הדין האחרון, כך גם היהודים; וכמו שהשטן מהווה גורם אסכטולוגי שלילי, גם היהודים הם סימן רע לבאות. לפיכך, בדומה לאותות אפוקליפטיים איזמים אחרים ולסמלים אסכטולוגיים מחרידים, כמו הופעת האנטיכריסט, הזונה הגדולה מבל, החיה וגוג ומגוג, שנחרץ גורלם לעמוד למשפט הנורא של אלוהים ולהיות למאכלת אש, נעשו היהודים בעיני לותר גורם התגלותי ונבואי שלילי של משפט אלוהים וזעמו כלפי כל המתכחשים לישו לפני התגשמותה הסופית של היסטוריית הגאולה. בדרך זאת התמיר לותר את היהודים ל"אות ומופת" אפוקליפטי ואסכטולוגי מחריד המאפשר לנוצרים למוד באמצעותו את התקרבות קץ הימים בדומה הנוצרית הכוללת של ההיסטוריה של הישועה והגאולה.

ניכר בעליל כי התמורה המעוררת חלחלה בהשקפותיו של לותר על גורל היהודים באפוקליפסה ובאסכטולוגיה הנוצרית הושפעה במידה רבה מן העמדות השליליות הנחרצות כלפי היהודים, שמשלו בכיפה בגרמניה בימים ההם. לאמיתו של דבר, הוא כתב בארץ שנפוצה בה אנטישמיות רבה, מקום שם אספסוף פרוץ וקהל מאמינים קנאי לאמונתו שר את הפזמון הבא בראשית המאה ה-16: "היה לא תהיה לשום עיר רווחה / עד שתוריד שאולה את היהודים שבה". לא מכבר הצביע הייקו א' אוברמן על השפעת התחיה של לימודי העברית בגרמניה — ה"ביטוי" האמיתי של כתבי הקודש הכתובים בעברית (Veritas Hebraica) — שלמעשה איששה את הגישות השליליות הקדומות כלפי היהודים ותרמה רבות לטיפוחם של כמה מהסטריוטיפים האנטישמיים הגרועים ביותר, שקנו להם מהלכים במרוצת הרפורמציה הפרוטסטנטית. "לרוע המזל, תחיית הלימודים העבריים", אומר אוברמן, "התרחשה בדיוק באותו זמן שחלה התפנית המכריעה ברוח הטרומ-מודרנית, שהחלה לפרש את הרע החברתי כדבר הנובע מאחריותו של האדם ולכן מחייבו לעמוד לדין, ולא עוד כפורענות וכ'רצון אלוהים'". כך, בה בשעה שהיהודים "הוסיפו [באורח מסורתית] להיות נושא מטה הזעם של אלוהים, גברה והלכה הנטייה לאפיין אותם כגורמי הרע מרצונם". עיצוב הדימוי החברתי והדתי הזה של היהודים בגרמניה הפרוטסטנטית כאנשי השטן הנמנים עם כוחות האופל, התמוזג לחטיבה אחת עם האפוקליפסה והאסכטולוגיה המאיימת של לותר בנוגע לגורל עם ישראל בשלב הסופי של ההיסטוריה של הישועה. ומגמה זו ניכרת בבירור ברבים מתיבוריו, כמו אותות לכיאת ישו ואחרית הימים, 1531, נגד מקיימי השבת, 1538, על היהודים ושקריהם, 1543, ותוכחה כנגד היהודים, 1546.

ברם, הציפיות האסכטולוגיות והחזונות האפוקליפטיים השליליים ביחס ליהודים בגרמניה לא היו בשום פנים ואופן הגישות היחידות שרווחו בקרב הפרוטסטנטים באירופה, ולא הכול אימצן את התיאור לוגיה של "אפס תקווה" של לותר כלפי היהודים. הוגי אפוקליפטיים פרוטסטנטים ופוריטנים באנגליה דחו את עמדתו של לותר, ולפיה לפני אחרית הימים וקץ ההיסטוריה ישיל אלוהים את משפטו הנורא על העם היהודי. ולכן דווקא באנגליה התפתח בשיטתיות חזון אפוקליפטי חיובי ונשגב ביחס ליהודים, שהדגיש את התנצרותם וישועתם של בני ישראל כסימן מובהק לשלב האחרון בתהליך ההיסטורי של הגאולה, המבשר על הביאה השנייה של ישו ומלכות אלף השנים. וכך השתנה גורל עם ישראל מן הקצה אל הקצה — מסמל אסכטולוגי שלילי

פרוטסטנטים גרמנים למשך דורות רבים, מדוע גורל עם ישראל שימש סמל אסכטולוגי כה מהותי בתולדות הכנסייה הנוצרית, ומדוע היהודים שימשו גורם אפוקליפטי כה חשוב בעולם הדמיון האפוקליפטי והאסכטולוגי הקדוש של הנצרות. לותר הסביר כי לגורל העם היהודי שמור תפקיד מהותי בדומה הנוצרית של הישועה והגאולה: "שומה על היהודים להישאר כ'סימן' עד אחרון הימים; וגם אם מקצתם יתנצרו, הם לא ייתמו במהלך הדורות, אלא מן הדין הוא שאחדים יוותרו בעולם עד ביאתו [השנייה] של ישו". בתרחיש אסכטולוגי זה נדחתה בעליל האפשרות שכל היהודים ימירו את דתם, ובמקום זאת נעשו היהודים ל"אות ומופת" אפוקליפטי מחריד והוכחה ליום פקודה. והעיקר הוא, כמתואר בקטע לעיל, שכשיגיע לשיאו השלב האחרון בהיסטוריה של הישועה והגאולה המבשר על הביאה השנייה של ישו, יעניש אלוהים את היהודים בכל חומר הדין. לותר היה בטוח כי "קל להעביר את היהודים על דתם כמו את השטן עצמו", ולכן דחה את החזון הנוצרי האורתודוקסי הנשגב, שצפה את התנצרות היהודים בסוף כל הימים וההיסטוריה. והמסקנה היא, לדעת אחד החוקרים, "ברור שבנוגע לעם ישראל" לותר "לא טיפח כל תיאולוגיה של תקווה".

לדעת לותר, היו היהודים עם שסר חנו, שאשמתו היא רצח הנביאים ובן האלוהים עצמו, ומכאן נובע תפקידו ההתגלותי והנבואי של עם ישראל בהיסטוריה הקדושה של הגאולה כמופת לזעמו האימתני של אלוהים כנגד כל מי שהתכחשו לו. "לותר נואש מכל תקווה" שהיהודים יתנצרו: "ייתכן שמעטים מקרבם ייושעו", כך האמין, "אבל רובם הגדול של היהודים הם קשי עורף עד כדי כך, שלהעבירם על דתם יהיה כמו להפוך את השטן למלאך, את הגיהנום לגן עדן, את המוות לחיים, ואת החטא לקדושה". והיות שהאמין כי מלכות אלוהים תתגשם במלואה רק בבוא יום הדין וקץ העולם, לא הגה לותר כל תיאולוגיה של תקווה לעם ישראל, כיוון שבעיקרו של דבר נחשבו היהודים בעיניו כגרועים שבאיבי המושיע, בדומה לשטן ולאנטיכריסט. ברם, ביום הדין האחרון יקיים אלוהים את הבטחת הישועה לישו ולכנסייתו מאויבים מושבעים שכמותם. כלומר, גאולה וישועה אסכטולוגיות שוב אינן עוסקות בהעברת היהודים על דתם; שהרי הם יהיו צפויים, לפי השקפת המשפט האפוקליפטי והאסכטולוגית של לותר, לחזון אפו הנורא של אלוהים.

חזונו המחריד של לותר בנוגע לגורל העם היהודי בהיסטוריה של הגאולה היה למעשה סטייה גמורה מתפיסתם האורתודוקסית החיובית — ולאמיתו של דבר, הנשגבת — של פאולוס ואוגוסטינוס. התיאולוגיה של פאולוס הדגישה שבשלב הסופי של היסטוריית הגאולה, או בקץ כל הימים וההיסטוריה, "כל ישראל ייושע" (האיגרת אל הרומים יא, כה—כו). ואמנם, פאולוס מדבר על "גאולת ישראל כמתממשת לא בתקופה ההיסטורית של מפעלות השליחים, כי אם בסוף, בידי המושיע [ישו] בעצמו". יתר על כן, כיוון שלפי פאולוס כרוכה גאולת ישראל בקשר בל ינתק עם בשורת הגאולה של ישו, לפיכך נעשו היהודים חלק בלתי נפרד והכרחי מישועה אסכטולוגית. בדומה לזה, העניקה התיאולוגיה של אוגוסטינוס הקדוש ליהודים גורל מסתורי בהיסטוריה של הכנסייה הנוצרית. "יום יבוא", לדברי אוגוסטינוס, "ותפקידם של היהודים במפעלות הישועה, שהורתם בדברי הבשורה, יתגלה ברבים. בעת ההיא יופיע האב להזמין את הבן הבכור", או את העם היהודי. בשיבת היהודים אל חיק האמונה הנוצרית, עם התגשם הכוונה האלוהית, הם יזכו לגאולה ולישועה. זאת אומרת, "אוגוסטינוס אימץ את דבריו של פאולוס ביחס להגשמת ייעודו של העם היהודי; משמע, ש'כל ישראל ייושע'".

איום לגורם אפוקליפטי חיובי ביותר בדרמה הנוצרית של הישועה. עם החזרה לתיאולוגיה האורתודוקסית של פאולוס ואוגוסטינוס בנוגע לעם ישראל, תיאולוגיה שהדגישה את ההתנצרות וממילא את ישועת העם היהודי, העניקו הגנים אפוקליפטיים באנגליה ליהודים תפקיד נשגב בשלביה הסופיים של ההיסטוריה של הישועה. היווצרות מסורת אפוקליפטית עקיבה ומוגדרת כהלכה בתקופת הרפורמציה באנגליה היא שתרמה רבות לתמורה המכרעת בדימוי של היהודי, ובסופו של דבר לשינוי המכריע במדיניות של אנגליה כלפי קיומם והימצאותם של יהודים בארץ זו.

שיבת היהודים ודימוי היהודי

שיבת היהודים לאנגליה בעיצומה של המהפכה הפוריטנית באמצע המאה ה-17 שבתה זה כבר את דמיונם של ההיסטוריונים. חלפו כשלוש מאות וחמישים שנה מאז חתם אדוארד הראשון, ב-18 ביולי 1290, על צו הגירוש הכללי מאנגליה של הקהילה היהודית, שמנתה אז לא יותר מ-4000 נפש, עד שהותר ליהודים לשוב אל האיים הבריטיים בתקופת הפרוטסטנט של אוליוור קרומוול, 1653 – 1658. מבחינה היסטורית היה הגירוש שיאו של תהליך ממושך וכוון בסבל רב, שנמשך כל המאה ה-13, ובמהלכו סבלו היהודים רדיפות חוזרות ונשנות. בשלוש מאות השנים שאחריהן עוררה עצם המחשבה על אנגליה זיכרונות מרים בקרב יהודי אירופה, שנואשו כליל מן התקווה לשוב לממלכה זו, אם כי מאז 1492 חיתה בלונדון קהילת אנוסים קטנה, שמספר חבריה השתנה לבקרים. אולם הגישות השליליות כלפי היהודים השתנו באנגליה במידה ניכרת עם התהוות מסורת אפוקליפטית ייחודית בתקופת הרפורמציה הפרוטסטנטית, ומגמה זו הגיעה לשיאה במהפכה הפוריטנית עם שליחותו של מנשה בן ישראל והוויכוחים בווייטהול ב-1655 בעניין מתן הרשות ליהודים לשוב מחדש לאנגליה. דיונים יוצאי דופן אלה, שבעקבותיהם שקלה העילית הפוריטנית השלטת לשנות מן היסוד את החיים והקיום היהודיים בתחומי הקהילה הנוצרית באנגליה, היו באמת מאורע היסטורי חסר תקדים.

התהליך שהביא בסופו של דבר להתרת שובם של היהודים לאנגליה, נדון במחקרים חשובים רבים. כיום יש בידינו מידע רב על הממדים החברתיים, הדתיים והפוליטיים, שהשפיעו על המהפך במדיניות האנגלית כלפי היהודים והקלו את התרחשותו. ברם, עד כה הוסבה תשומת לב זעומה לממד רעיוני חשוב הקשור למאורע היסטורי זה: התמורה הרעיונית שהתרחשה באנגליה בנוגע לגורל עם ישראל בתחומי הפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה של הגאולה והישועה, והתפקיד הייחודי שהוענק ליהודים כגורם חיובי בפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה באנגליה. בשנים שבין אמצע המאה ה-16 ועד אמצע המאה ה-17 נעשו היהודים גורם התגלותי חשוב בחשיבה האפוקליפטית הפרוטסטנטית והפוריטנית. בתקופה זו עיבדו הגנים פרוטסטנטים ופוריטנים בשיטתיות את ההנחות הרעיוניות של השינוי הזה בדימוי של היהודי, והובילו לתמורה המהפכנית שהתרחשה באנגליה בקשר לתפקיד עם ישראל בהיסטוריה האלוהית. ניתוח עולם הדמיון האפוקליפטי הקדוש של הפרוטסטנטים והפוריטנים האנגלים בנוגע למהלך ההיסטוריה של הישועה, והתפקיד הייחודי שהעניקו ליהודים כגורם התגלותי חיובי בדרמת הישועה והגאולה של כל הזמנים, יכול להצביע על דרך השינוי של דימוי היהודים במסורת האפוקליפטית האנגלית, ולהבהיר כיצד תרם שינוי זה רבות לדיונים במהלך המהפכה הפוריטנית בנושא שיבת היהודים לאנגליה.

הדימוי של היהודים באנגליה לבש צורות שונות במרוצת המאות, והדבר בא לידי ביטוי ביצירות ספרות רבות. (ראוי לציין שרבים ממחבריהן, אלה שחיו בין המאה ה-13 למאה ה-17, לא ראו כלל יהודים במו עיניהם.) מניתוח יצירות אחדות מתקופת הרנסאנס באנגליה, במאות ה-16 וה-17, עולה שבתקופה זו אמנם התרחשה תפנית מכרעת בדימוי של היהודים, וחשוב לציין שתמורה זו נבעה במידה רבה מהיווצרות מסורת אפוקליפטית ייחודית ומוגדרת כהלכה ברפורמציה האנגלית. למעשה, הדימוי של היהודים באנגליה בתקופה שקדמה לרנסאנס היה בדרך כלל שלילי ביותר. לדוגמה, בכרוניקה מיוורה (*Chronica Majora*) מאת מתיו פריס, שנכתבה באמצע המאה ה-13, מבטאות השורות שלהלן את העמדה השלילית הרווחת: "היהודים המרושעים הציקו לו [לישן] בלי הרף / מדי יום ביומו שמו אותו ללעג וקלס, / ורק כשנפרד מן החיים, / באה למושיענו מנוחת עולמים." במחזות האנגליים בימי הביניים נדונו היהודים לגיהנום בגלל חומרת פשעם כלפי ישו: "בגיהנום לעד תהיו, / שם רק צער תדעו, / ועם השטן ומרעיו תשבנו."

אותן עמדות נקט ג'פרי צ'יסר (1340? – 1400) ב"סיפורה של אם המנזר", אחד מסיפורי קנטרברי שנכתבו במאה ה-14. וכך מתוארים שם היהודים: "יושביו [של רחוב היהודים] בצל כנפי השלטונות נושכים / נשך היו, רודפים ממון נתעב, שיקוף לב ישו ונאמניו" (תרגום ש' זנרבנק, עמ' 436). ובאותה יצירה מפורסמת, שחברה כמאה שנים אחרי גירוש היהודים מאדמת אנגליה, ישנם "אזכורים לאלה ש'מחללים את הקודש בכבודנותם', והם 'גרועים מן היהודים', שבעשותם זאת חוזרים ומטילים מחדש מום בגופו של ישו. אכן, היהודים אצל צ'יסר מוצגים כמי שמסוגלים ל"מעשי זוועה, מפני שהם אינם כבני אדם אחרים".

היהודים כנבלים מגובבני אף התאכזבו לדם נוצרי, וכמלווים בריבית, מופיעים גם ביצירתו של כריסטופר מרלו, היהודי ממלטה, שנכתבה ב-1592, ובהסוחר מוונציה מאת שיקספיר מ-1597. במחזה פרי עטו של מרלו מכריז בראבס היהודי: "ברצוננו, אנו היהודים מתרפסים ככלבלבים: / ובעוד חיוך מעושה על פנינו — אנו נושכים; אך למראית עין הננו תמימים כשה, ולא מזיקים" (מערכה ב, 143 – 145). ודמותו של שילוק אצל שיקספיר היא סמל לרשע שטני שעוצמתו כעוצמת הטבע עצמו, ומסמלת למעשה גיהנום של רשע ושואה. בעיני אנטוניו מקבלת תשוקתו הנוראה של שילוק לדם ממד של אנרגיה שטנית המנוגדת מכול וכול להיגיון ולרגש של כבוד אנושי: "אתה עומד להתווכח עם היהודי; / יכולת באותה מידה להתייצב / על שפת הים ולצוות על הגיאיות / שתהפוך לשפל... / לא, לא תמצא דבר קשה יותר / מלנסות ולרכך את זה הלב — / ומה קשה יותר ממנו? — / את לבו היהודי!" (מערכה ד, תמונה א, 70 – 80, בתרגום אבי עוז).

אולם בתחילת המאה ה-17 הולכות ומתרבות בספרות האנגלית העדויות להזדהות עם מצבם האומלל של היהודים, גוברות החמלה והאכפתיות בנוגע לגורל עם ישראל, וכולטות במיוחד הציפיות להתנצרותם. בשיר "היהודים", שנכתב בתחילת המאה ה-17, כותב ג'ורג' הרברט: "אומה אומללה, את לשדה המתוק ועסיסה / לקחו במעל צאצאינו ואותך הותירו צחיחה..." הרברט ייחל לתקיעת השופר של האפוקליפסה שתבשר כי "שוב ישוב לשדה המתוק!" של האומה היהודית. זהו אזכור, כמובן, למשל של השליח פאולוס הנסב על עץ הזית הטוב, שבאחרית הימים יהיו לו ענפים משלו, כלומר: שארית ישראל (איגרת אל הרומיים יא, יג – כה). ולדברי הרולד פיש, "זהו שיר נוצרי, שנושאו התנצרות היהודים", שיר ש"נשמט אפו דבקת

אלגוריה על הוצאתו להורג של צ'רלס הראשון תחת אוליבר קרומוול. השינוי בפילוסופיה הנוצרית של היסטוריית הגאולה ביתם לעם ישראל, השפיע על ההחלטה להתיר שיבת היהודים לאנגליה.

THE ROYALL OAKE OF

האביר, המוות והשטן, מאת אלברט דירר, 1513.
הפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה
מתייחסת אל העבר כגדוש סמלים ונבואות המצביעים
לעבר עתיד נשגב,
אל הביאה השנייה של ישו,
מלכות אלף השנים של ישו, או אל עיר האלוהים —
"ירושלים החדשה".

בקצרה את תולדות הגישות השונות כלפי הפילוסופיה האפוקליפטית של ההיסטוריה בתולדות הכנסייה הנוצרית, בעיקר ביחס לדחיית אופן מחשבה זה בתקופת אבות הכנסייה ולהתקבלותו ברבות הימים, החל במאה ה-12, אשר הגיעה לשיאה עם הרפורמציה הפרוטסטנטית של המאה ה-16. סקירה זו הכרחית להבנת התפנית המהפכנית שהתרחשה בתנועה הפרוטסטנטית והפוריטנית באנגליה בנוגע לדימוי החשוב של היהודים כגורם אסכולוגי נשגב במסורת האפוקליפטית באנגליה.

תודעה היסטורית וחזונות אסכולוגיים

בהקדמה לספרו החשוב לידה מחדש של דימויים מציע אוסטין פרר הסבר לעובדה שחזון יוחנן, הספר האחרון אפוף המסתורין שבכתבי הקודש, שבה את הדמיון בימי הביניים: "זאת השירה הגדולה היחידה שנוצרה בתקופה הנוצרית הראשונה, היא מצטיינת באחדות מלאת חיים מראשיתה ועד אחריתה, ושופעת דימויים רוחניים למכביר, שמן הראוי לחדור אליהם ולהבינם". לכן נחשב בעיניו חזון יוחנן "שירה תיאולוגית ייחודית הדנה בהיסטוריה של העתיד, סוף הימים וקץ ההיסטוריה". ספר נבואי ופיוטי זה של "סיפורת אסכולוגית", בלשונו של פונק קרמוד, קבע במידה רבה את "תחושת הקץ" או את החזון והדימוי של קץ הימים וההיסטוריה בעיני הנוצרים בתרבות המערב במשך מאות בשנים. וכתב ריצ'רד ק' אמרסון: "עוצמת המעוף הדמיוני" בחזון יוחנן, "הדימויים החזותיים, היופי הפיוטי של הליטורגיה הנפלאה והתיאורים הסמליים הבלתי-נשכחים של מאבק האיתנים שבין הטוב והרע קסמו לא רק לאמנים בימי הביניים [...] אלא גם למשוררים, להיסטוריונים, למחברי דרשות ולתיאולוגים." בראש ובראשונה להיסטוריונים של הכנסייה הנוצרית היה עולם הדמיון הקדוש והמופלא שבחזון יוחנן מקור קדוש כמעט יחיד במינו להבנת ההיסטוריה, ובסופו של דבר, מכוחו נוצרה תודעה היסטורית ייחודית שנבנתה על חזונות אסכולוגיים שופעי חיות וציפיות מילנאריות עמוקות לבוא ימות המשיח. מחזון יוחנן נבעה התפיסה של כל מהלך ההיסטוריה העתידית של הישועה, ובאמצעות לשונו הסמלית והדמיונית הנהדרת נבנתה התוכנית הקדושה, הנבואית וההתגלותית של ההיסטוריה של אחרית הימים. ובסיכום, ספר זה הכין את הקרקע לפרשנות אפוקליפטית של ההיסטוריה, או להבנה היסטורית המבוססת על אופן מחשבה אפוקליפטית של ההיסטוריה, שלפיה התקדמות מהלך ההיסטוריה מבוססת על נדבכי החזונות הקדושים שבספר זה, עד לניצחון האחרון והסופי של ישו וכנסייתו על השטן ושלוחיו.

רוב החוקרים המודרניים מתארכים את חיבור חזון יוחנן בשנים האחרונות של המאה הראשונה לספירה, בימי שלטונו של הקיסר הרומי דומיטיאנוס. המאפיין הבולט בטקסט נבואי קדוש זה הוא ניתוקו המוחלט מן המסורת האפוקליפטית היהודית הקדומה, ניתוק שנבע מן המצב האפוקליפטי החדש, שיוחנן חיבר בו את חזונו, כלומר: האמונה שישו עתיד לקום לתחייה מן המתים. לכן, במקום לתאר תקופות שחלפו ועברו מן העולם, חשב יוחנן, מכוח אמונתו שהיתה נחלת נוצרים רבים אחרים בזמנו, שאחרי תקופת ביניים קצרה תתרחש התגלותו המלאה של ישו או ביאתו השנייה של המושיע. לפיכך צייר את התרחיש האפוקליפטי שכלל משבר-משפט-הצדקה כדי להודיע קבל עם ועדה מה עומד להתחולל בעתיד הקרוב. בדרך זו רקח נראטיב נבואי-פיוטי קדוש מופלא, שבאמצעות אותות, סמלים, עונשים משמים והרבה דמויות מעוררות יראה המופיעות בו, יכלו נוצרים לפרש את משמעות הזמן שהם חיים בו לאור נתיב הנבואה

לאהבה בעם ישראל כעמו של אלוהים", המקנה ליהודים מקום חשוב בהיסטוריה של הישועה. אותה גישה, שאיננה תוכחה לעם ישראל אלא היא מזודה וחומלת, ניכרת בשירו האפוקליפטי של הנרי ווהן "היהודים", שנכתב ב-1655: "כך, לפי כל האותות והמופתים / כבר מלאו הימים, / ואותה שמש היורדת כאן, / ושוקעת, בעוד שעות אחדות / תשוב ותפציע עליכם, / ותשקיף על ממרא ועל נחל אשכול כבראשונה" (שורות 26 — 31).

האמונה שהתנצרות היהודים בעתיד תביא תפארת לישראל, מופיעה אצל סר הנרי פינץ' בספרו חידושו הנעלה של העולם, או שיבת היהודים, 1621. וזה דברו אל היהודים: "הייתם נטושים ועזובים, וישבתם כאלמנה, ובכוא היום תשגשו כבימות נעורכם. ויותר מזה, תשגשו עשרת מונים." בשנות החמישים של המאה ה-17 היה המשורר אברהם קולי סמוך ובטוח כי ממשמש ובא הפרק האחרון והסופי בהיסטוריה של הישועה: "דומני שחסרה רק התנצרותם של [...] היהודים כדי להשלים את בוא מלכות ישו." גם אצל מילטון משתקפת התמורה הגדולה בדימוי של היהודים, שהתחוללה באנגליה במאה ה-17. לדברי המשורר הפוריטני הזה, "בה בשעה שאנו בזים ליהדות, יודעים אנו שחזקה עלינו להישמע לפאולוס הקדוש [...] לכבד את היהודים ולעשות כל מאמץ אפשרי כדי שימירו את דתם." הדימויים הספרותיים שלעיל מעידים על שינוי חשוב ומהפכני שקרה באנגליה בשאלת ייעודו של עם ישראל. בעיני יוצרים אנגלים שוב לא היה אפשר להפריד את גורל עם ישראל ממהלך התקדמות ההיסטוריה של הישועה, במיוחד בשעה שפרוטסטנטים ופוריטנים רבים חשו כי הדרמה של הגאולה נמצאת על סף שיאה האחרון והסופי. רבות הן ההוכחות באנגליה לתפנית גוברת והולכת מן הדימוי השלילי, ברוחו של לותר, של היהודים המשמשים מטרה לזעמו הנורא של אלוהים — אל תורתם המסורתית של פאולוס ואוגוסטינוס, שמיזגה את התנצרות היהודים כאירוע אפוקליפטי ואסכולוגי רב-עוצמה עם התגלות השכינה בשלב האחרון בדרמה של ההיסטוריה של הישועה. חזונות אפוקליפטיים ואסכולוגיים אלה בדבר תפקיד היהודים בהיסטוריה של ההשגחה האלוהית לא הושחתו עוד על העונש שגזר אלוהים על העם שדחה את בשורת הישועה של ישו, אלא התבססו על המיזוג הקרבי של גורל עם ישראל בתחומי ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה הנוצרית. במילים אחרות, הדימוי של היהודי חזר ונעשה חלק מהותי בהיסטוריה של הכנסייה כאמצעי אפוקליפטי חשוב המבשר את בואם הקרב של אחרית הימים וקץ ההיסטוריה. בסופו של דבר, התפתח באנגליה אופן מחשבה אפוקליפטי ייחודי של ההיסטוריה, שהועיד בהדרגה, אך במידה גוברת והולכת, חזון מרום ליהודים בהיסטוריה של ההשגחה העליונה; פילוסופיה אפוקליפטית זו של ההיסטוריה העניקה ליהודים מרחב זמן קדוש מיוחד בתהליך ההיסטורי של הגאולה; מיזגה את סמל התנצרותם של היהודים כאות אסכולוגי מכריע במהלך ההיסטוריה של הישועה, ולבסוף, דימתה את היהודים לגורם אפוקליפטי חיובי ומהותי בדרמה של הגאולה.

במחקר המרחיב את הדיבור על אופן מחשבה אפוקליפטי של ההיסטוריה ועל דימויים אפוקליפטיים של ההיסטוריה, מן הראוי להקדים ולהגדיר את ספר חזון יוחנן כ"שירה תיאולוגית נבואית" נוצרית גדולה ויחידה במינה, יש להנהיר את פשר עולם הדמיון המופלא הקדוש הנמצא בו, ולנתח את סגולותיו ותבניתו של אורח המחשבה האפוקליפטי של ההיסטוריה על החשיבות של מבנה עלילתו העתידנית בנוגע לאחרית הימים ולקץ ההיסטוריה. לאחר דיון באפוקליפסה כ"חזון היסטורי פיוטי" נוצרי נשגב הודן בקץ הימים וההיסטוריה, או כ"סיפורת אסכולוגית מופלאה", צריך להביא

וההתגלות של ביאתו השנייה של ישו הממששת ובאה והפיכת העולם למלכות שמים.

בשנים האחרונות שינו במידה ניכרת מחקריו של היידן וייט בתחום "תולדות הנראטיב" את המודעות כלפי טיבו ומבנהו של השיח ההיסטורי. לדבריו, "חייב ההיסטוריון לפרש את החומרים שלו כדי לעצב דוגמה חיה של דימויים, שבהם צריכה להשתקף הבכואה של התהליך ההיסטורי", או להיות מובנת. העובדה שבמשך תקופות רבות (ואפילו בימינו) האמינו נוצרים בכל לבם ביקום הדמיון הקדוש המופיע בחזון יוחנן, אל לה למנוע בעדנו מלהעריך את הספר הנבואי המקודש הזה כמופת ל"פואטיקה של ההיסטוריה" בלשונו של וייט, כלומר: כ"תצורה דמיונית של היסטוריה במושגים של מבנה עלילה או מיתוס", שכן נראטיבים היסטוריים או "צורות התיאור של ההיסטוריה" — הסיפור על מהלך הזמן והתקדמותו — הם לא רק מודלים של אירועים ותהליכים שקרו בעבר, אלא גם אמירות מטאפוריות המעניקות [לאירועים היסטוריים] משמעויות תרבותיות מקודשות. את הנראטיבים ההיסטוריים יש אפוא להבין כ"מבנים סמליים" המתווכים "בין המאורעות המדווחים" בהם "למבני העלילה האופייניים לסוגה זאת, הנהוגים ומקובלים בתרבותנו והמעניקים משמעויות לאירועים ולמצבים שאינם מוכרים לנו". ניתוח חשוב זה בדבר טיבו של הנראטיב ההיסטורי מוליך בסופו של דבר לביטול ההבחנה בין "נראטיב היסטורי" לבין "נראטיב בדיוני", או במילים אחרות: לביטול ההבחנה בין היסטוריה לספרות, וממנו מתחייבת ראיית היקום הדמיוני הקדוש שבחזון יוחנן על הנראטיב הנבואי שבו כמופת לפואטיקה של ההיסטוריה, כלומר: כפואמה תיאולוגית נוצרית לעילא ולעילא.

לנראטיב שבחזון יוחנן על ה"בדיון האסכטולוגי" שבו, הכולל תיאור השלב הסופי של תהליך הגאולה בהיסטוריה של הישועה, היתה השפעה מהותית על תולדות הנצרות. כדי להעריך במלואם את דפוסי המחשבה ואת המניעים האפוקליפטיים והאסכטולוגיים יש לנתח את הפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה של הישועה — Heilsgeschichte — התגלות תוכנית הישועה האלוהית בתולדות ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה הנוצרית, או מכלול מערכת הגאולה והישועה הקדושה של ישו עלי אדמות. עם התנצרותו של קונסטנטינוס במאה הרביעית לספירה והיעשותה של הנצרות האמונה הרשמית של האימפריה הרומית, עיצבו הנוצרים את הרעיון של היסטוריה כנסייתית כאורח חשיבה היסטורי סגולי, שלפיו יש לפרש את כל מסלול ההיסטוריה אך ורק לפי מהלך התקדמות הכנסייה הנוצרית בעולם. עיצובה של ההיסטוריה הכנסייתית כאורח חשיבה היסטורי ייחודי התחולל אפוא בעת ובעונה אחת עם התמורה שחלה במעמד הנצרות מכת נרדפת לכנסייה ולאמונה הרשמית באימפריה הרומית. עקב זאת, מאז הפיכת הנצרות לדת השולטת בעולם המערבי, נעשתה ההיסטוריה הכנסייתית לאופן הפרשנות ההיסטורי השליט והחשוב ביותר באירופה הנוצרית עד פרוס תקופת ההשכלה במאה ה-18.

"כל היסטוריה הנכתבת לפי עקרונות נוצריים", כתב ר"ג קולינגווד, "היא בהכרח אוניברסלית, השגחתית, אפוקליפטית, ומחולקת לתקר-פות." היסטוריה כנסייתית, מעצם טבעה כתולדות התקדמות הכנסייה הנוצרית בעולם, היא היסטוריה אוניברסלית, כיוון שהכנסייה טוענת לתקפות אוניברסלית של תורת בשורת הישועה והגאולה; היא פונה אל העולם כולו ולא רק אל אומה מסוימת, ודנה במוצאו של האדם ובהבטחתו האוניברסלית של אלוהים, מן הבריאה ועד קץ הימים וההיסטוריה. ובה בשעה שההיסטוריה הכנסייתית רואה את הכנסייה כגורם המרכזי בדומה של ההשגחה הקדושה לגאולת האדם

ולישועתו, אין היא קשורה קשר בלעדי לגזע, לאומה או לעם זה או אחר. היסטוריה כנסייתית היא השגחתית, מפני שהיא דוגלת באמונה שהעולם כולו הוא יקום תיאוקרטי, שההשגחה העליונה שולטת בו במישרין ובאופן בלתי אמצעי; מכאן, שההיסטוריה היא תחום שלטונו של אלוהים, מרחב זמן קדוש המאורגן ומנוהל בידי ההשגחה האלוהית כמחזה שיד אלוהים גזרת ומכוונת אותו מראש. זאת היסטוריה המחולקת לתקופות משום שהיא מחלקת את ההיסטוריה לעבר, הווה ועתיד בהתאם להתגלויות הנבואיות. בעינינו אלה, שיד ההשגחה העליונה החובקת כול מושלת בהם, נכללות התקופה שלפני בואו של ישו, התקופה שלאחר התגלותו הראשונה, והתקופה הנשגבת שתיפתח לאחר התגלותו השנייה המיוחלת. זאת ועוד, ההיסטוריה של הכנסייה היא היסטוריה אפוקליפטית, כיוון שהיא דנה בהתגלויות נבואיות גואלות המבוססות על החזונות האסכטולוגיים והאפוקליפטיים כברית החדשה, בעיקר בחזון יוחנן, והיא מבוססת על האמונה בהשגחה עליונה ועל הציפייה להתגשמותן של נבואות והתגלויות אלוהיות. כיוון שהיא מתקדמת ברצף מהתגלות היסטורית לקראת תפארת ההתגלות בעתיד, מן ההבטחה שבביאה הראשונה של ישו אל ההתגשמות של ביאתו השנייה, נוצרו בכל דור ודור גישות שונות אל הממד האפוקליפטי והאסכטולוגי הזה של ההיסטוריה. כך, למשל, בעיני ויליאם בלייק (1757 — 1827): "אזי מתחיל יום הדין, והחזיון שלו מתגלה לעין המדמיינת של כל אדם בהתאם למצב שבו הוא נמצא."

ההיסטוריה הכנסייתית היתה אופן המחשבה ההיסטורי העיקרי מאז המאה הרביעית, משנעשתה הנצרות לדת השלטת בעולם המערבי, ועד "החילון של הטלאולוגיה התיאולוגית של ההיסטוריה מבית מדרשה של תנועת ההשכלה במאה ה-18". חשוב מכול, הקשר שבין ההתגלות הנבואית הקדושה לבין מטרת ההיסטוריה עומד בראש מעייניה של ההיסטוריה הכנסייתית. מימות עולם הולכת ומתפצחת התוכנית הנשגבת של נס ההשגחה העליונה האלוהית, תוכנית קדושה, המכוונת וקובעת כל אירוע בהיסטוריה ומפקחת עליו. ההיסטוריה היא אפוא ליניארית וטלאולוגית. תכליתה של ההיסטוריה הכנסייתית היא להעלות על הכתב ולהנהיר את מהלך המאורעות הקדושים, מעשי ידיה ומנפלאותיה של ההשגחה העליונה, המוליכים לקראת הגאולה בהיסטוריה של הישועה. לפיכך, הפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה מתייחסת אל העבר כגדוש סמלים ונבואות המצביעים לעבר עתיד נשגב, אל הביאה השנייה של ישו, מלכות אלף השנים של ישו, או אל עיר האלוהים — הלא היא "ירושלים החדשה". סמלים אסכטולוגיים ואפוקליפטיים אלה מופיעים בחזון יוחנן, ובאמצעות יצירה זו של "בדיון אסכטולוגי" נוצרי יכלו המאמינים לפרש בכל עת את המשמעות של זמנם בהקשר הקדוש הכללי של ההיסטוריה של הישועה והגאולה.

פרשנות היסטורית לנבואות אלוהיות

לנושאים הדנים בקשר שבין נבואה להיסטוריה תוצאות מרחיקות לכת לאנושות ולמשמעות ההיסטוריה, ואין תמה בדבר שהממדים האפוקליפטיים והאסכטולוגיים של תכלית ההיסטוריה וקץ הימים יצרו מתח רב בהיסטוריה הכנסייתית. דוגמה לסוגיה דוחקת היא השאלה אם יש למקם את התקווה האפוקליפטית בנוגע לביאה השנייה של ישו ושלטון אלף השנים שלו ושל קדושו עלי אדמות, בתוך תחומי הזמן וההיסטוריה או לאחריה; ואם על הנוצרים לראות במלכות אלף השנים יעד היסטורי אמיתי ובר-מימוש, או שמא אין

היא אלא אלגוריה למצבם של הקדושים לאחר יום הדין והגאולה האסכטולוגית.

הפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה, שקדמה לרפורמציה הפרוטסטנטית, הושתתה בעיקרה על המורשת של אבות הכנסייה, ובמיוחד אוגוסטינוס הקדוש, שהסירו למעשה את האפוקליפסה והאסכטולוגיה מעצם התהליך ההיסטורי, ומיקמו את שיאו של תהליך הישועה כולו מעבר לזמן. התוצאה היתה שאת התגשמות הנבואות וההתגלויות הקדושות — כמו ביאתו השנייה של ישו, מלכות אלף השנים והפיכת העולם למלכות שמים, שעד כה נחשבו ממד מהותי של ההיסטוריה עצמה, כפי שמשתקף בציפיות למלכות אלף השנים ולסוף הזמנים שרווחו בנצרות הקדומה — נטו למצוא מחוץ לגבולות ההיסטוריה. בתקופת אבות הכנסייה תהליך זה של "דה-אסכטולוגיזציה" העתיק בהדרגה את ביאתו השנייה של ישו מהעולם הזה ל"עולם לעתיד לבוא", והפריד לצמיתות בין נבואה להיסטוריה. משחדלה להיחשב חלק מהותי של התהליך ההיסטורי, נדחתה ההתגלות האסכטולוגית לתחום בלתי מוגדר השרוי מחוץ לגבולות הזמן ההיסטורי. לפיכך, יום הדין האסכטולוגי, המבשר את ביאתו השנייה של ישו ואת מלכות אלף השנים עצמה, נדחק כליל מממד ההיסטוריה, ושוב לא נחשב בגדר אירוע היסטורי ממשי.

על כן, מאז זמנו של אוגוסטינוס ובמרוצת ימי הביניים נטו להמעיט בחשיבות ההיסטורית של התוכנית האפוקליפטית של ההיסטוריה, או באופן האפוקליפטי של החשיבה ההיסטורית, וזאת בעיקר בנוגע לביאה השנייה של ישו ומלכות אלף השנים שלו ושל קדושי עלי אדמות. בעקבות אוגוסטינוס הדגישו בני הסמכא שבכנסייה, שאף כי הופעתו הראשונה של ישו אמנם ציינה התגלות היסטורית חדשה בהיסטוריה של הישועה והגאולה, הרי שלאחר מכן אין שום קשר בין ההבטחה לישועה אסכטולוגית לבין עצם מהלכה של ההיסטוריה והתקדמותה. עכשיו הכנסייה הקתולית היא שקבעה את הדרכים והאופנים של הישועה, והצהירה ששום שינויים מהותיים לא יתחוללו בהיסטוריה עד בוא יום הדין והמשפט האחרון.

ברם מהמאה ה-12 ישנן עדויות ברורות ל"התעניינות גוברת והולכת" ב"פרשנויות היסטוריות" של חזון יוחנן, וגובר הניסיון לכונן התאמה בין נבואות קדושות לבין מהלך ההיסטוריה. במרוצת המאה היא מחברים כרופרט מדויץ' (בערך 1075 — 1129), אוטו מפרייזינג (מת ב-1158), אנסלם מהאוולברג (מת ב-1158) וריצ'רד מסן-ויקטור (מת ב-1173) ואחרים, תרמו לניסיונות לתאם בין נבואות קדושות לבין ההיסטוריה, כלומר: בין הנראטיבים והנבואות שבכתבי הקודש לבין מאורעות היסטוריים ממשיים. כתביהם של היסטוריונים אלה ושל סופרים פחות מפורסמים היו מקור נכבד לפרץ ההשערות הנוראות והשמועות המחרידות, שגאה בעיצומם של ימי הביניים ורווח כל כך במאות ה-12 וה-13, בנוגע להופעת האנטיכריסט, קץ העולם, יום הדין ונושאים אסכטולוגיים אחרים הקשורים בהם. עקב זאת — מה שחשוב ביותר לענייננו — הפכו כתבי הקודש מאגר נבואי סגולי ועיקרי להבנת המהלך של היסטוריית הגאולה. מגמה גוברת והולכת זו, לבחון את ההיסטוריה לפי דימויים אפוקליפטיים, הגיעה לשיאה במאה ה-13, בכתביו של ההוגה המקורי ביותר בנושא הנבואה בתקופת ימי הביניים, הנזיר מקלבריה יואכים מפיוורה (1131 — 1202). תודעת הזמן וההשקפה ההיסטורית המיוחדת של יואכים שינתה מן הקצה אל הקצה את הפרשנות הסטטית של ההיסטוריה, שהוריש אוגוסטינוס; ליתר דיוק, הוא ביטל את ההפרדה האוגוסטינית החדה שבין נבואה להיסטוריה, או בין ישועה להיסטוריה, והציב נחרצות את מהלך ההיסטוריה בהקשר הנבואי של התגלויות קדושות, או

לחלופין: הציב את הנבואה האלוהית בהקשר היסטורי ממשי. יואכים פירש את ההיסטוריה על-פי כתבי הקודש וטען שההיסטוריה היא ממד עיקרי של נבואה קדושה, כיוון שהיא מושתתת על התגלות המתקדמת בשלבים של שלוש תקופות התגלות, שכל אחת מהן נשלטת בידי דמות אחרת מהשילוש הקדוש. עידן האב והברית הישנה, תקופה אפופה מורא וציות לתורה, נשלמה עם הביאה הראשונה של ישו. עידן הבן והברית החדשה היא התקופה הנוכחית של אמונה והדרכה, שיואכים ובני דורו חיו בה לאור דברי הבשורה. אחריה יבוא במועד עידן רוח הקודש וה"evangelium aeternum" — תקופה שיתגשמו בה החירות הרוחנית והאהבה. לשיטתו של יואכים, נמצאת ההיסטוריה כבר בשלהי המאה ה-12 על ספו של השלב ההיסטורי השלישי והאחרון הזה, והוא ציפה להתגשמותו של עידן זה במלואו כמה דורות לאחר ראשית המאה ה-13. בטענתו שתקופת רוח הקודש מהווה חלק בלתי נפרד מההיסטוריה, הפך יואכים למעשה את ההיסטוריה לממד עיקרי של הנבואה, ואת הנבואה לממד מהותי של ההיסטוריה. יתר על כן, טיעונו של יואכים שתקופת רוח הקודש היא תופעה היסטורית, ביטא את הרעיון שהתגלות היסטורית חדשה בתכלית קרבה ובאה בעתיד הקרוב. כך, לא זו בלבד שיואכים העלה את המושג של היסטוריה מתקדמת, הוא גם דגל ברעיון שלהיסטוריה בכללותה יש משמעות וחשיבות בדרמה הנוצרית של הישועה והגאולה.

ההשפעה העצומה של כתבי יואכים על הדמיון האפוקליפטי, לדעת מרג'ורי ריבס, תרמה רבות להפצת חזונות אסכטולוגיים וציפיות אפוקליפטיות באירופה עד הרפורמציה הפרוטסטנטית. אווירה זו, הטעונה מתח נבואי בדבר קץ הזמן וההיסטוריה, היא האחראית במידה רבה לצמיחת תנועת הרפורמציה הפרוטסטנטית. לאמיתו של דבר קשה, אם לא בלתי אפשרי לגמרי, לדון ברפורמציה בלי להביא בחשבון את הממדים האסכטולוגיים והאפוקליפטיים הללו, שתפסו מקום כה נכבד בכתבים הפרוטסטנטיים. לדוגמה, לותר "האמין שקץ העולם ממשמש ובא ועמו יום הדין", וכי בעת הזו "ישו ניצב מוכן לשוב, לגאול את מאמיניו ולהנחית את המכה האחרונה על עולם מושחת המשרך דרכיו. והדבקים בו יכלו לשמוח שתהיה תקומה לדבר אלוהים ושישועתם קרבה."

הרפורמציה הפרוטסטנטית היתה לא רק מהפכה תיאולוגית וכנסייתית, היא גם חוללה תמורה מהפכנית ביותר בפילוסופיה הנוצרית של ההיסטוריה. ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית התבססה באורח נלהב על פרשנות היסטורית של נבואות אלוהיות, וראתה בחזון יוחנן מורה דרך בלעדי לכל מהלך ההיסטוריה של הישועה. התוצאה היתה, שהרפורמציה הולידה צורה חדשה של תודעה היסטורית, או היסטוריוגרפיה פרוטסטנטית מובהקת, המבוססת על פרשנות אפוקליפטית מיוחדת של ההיסטוריה, ושבה אסכטולוגיה ואפוקליפסה — ומכאן, מלכות אלף השנים של ישו וקדושי עלי אדמות — נכללו שוב בתחומי הזמן וההיסטוריה. בפרשנות נבואית קדושה וגואלת זו של ההיסטוריה ניצבה הרפורמציה בקץ הזמנים וההיסטוריה כמאורע התגלותי ואסכטולוגי אדיר ממדת הקודם לרגע הנשגב, שכל המסתורין של ההיסטוריה של הישועה יבוא בו על פתרונו. עמדות הפרוטסטנטים כלפי ההיסטוריה הושפעו בעיקר מדימויים אפוקליפטיים ואסכטולוגיים; הם גילו את האנטיכריסט בחיק הכנסייה הקתולית; הם פחדו מן התורכים ומאויבים מושבעים אחרים של הבשורה שאיימו להרוס את הנצרות, ולכן זיהו את הפלישה התורכית לאירופה עם הופעתם של גוג ומגוג. מובן מאליו שביקום דמיון קדוש זה, שעה שמתגשמות כל נבואות האל, השתלבה בהכרח הנבואה על

ג'רום קוק על-פי פטר ברויגל האב.
 תחריט. התמוטטות הגיהינום.
 שער הגיהינום קורס על שומרו,
 והנשמות הנושעות משתחררות ויוצאות החוצה.
 נמצא בספריית אלברט הראשון, בריסל.

היהודים באפוקליפסה ובאסכולוגיה הפרוטסטנטית, ולעם ישראל נועד תפקיד מיוחד במפעל ההתגלות האחרון והסופי של אלוהים בדרמה של הגאולה והישועה האנושית.

ג'רום אפוקליפטי נשגב

במחלוקת הכנסייתיות והתיאולוגיות בין כוחות הרפורמציה והקונטרה-רפורמציה במאה ה-16 פנו הפרוטסטנטים אל ההיסטוריה, אל חקר מאורעות העבר ופרשנות משמעותם, כדי לגלות את חשיבות הרפורמציה הפרוטסטנטית בהיסטוריה הקדושה של הגאולה והישועה. לא זו בלבד שחקר ההיסטוריה נעשה כעת ממד מהותי במלחמות הדת שניהלו הפרוטסטנטים כנגד הכנסייה הקתולית, אלא כל הגישה כלפי היסטוריה חילונית השתנתה מן הקצה אל הקצה ממה שהיה מקובל בנצרות עד כה, כיוון שההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית נבנתה על פרשנות היסטורית של נבואות, והדגישה את התוכנית האפוקליפטית של המאורעות, כלומר: חזון יוחנן היה אמור להיות מורה הדרך היחיד להיסטוריה.

גישה חדשה זו בולטת במיוחד באנגליה, שם ציינה התפתחות ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית יצירת פרשנות ייחודית של ההיסטוריה הלאומית האנגלית, שבה הכנסייה האנגלית, הודות למקורותיה האפוסטוליים, תמלא תפקיד מרכזי בשלביה הסופיים של ההיסטוריה של ההשגחה העליונה, שתחילתה ברפורמציה. בקרב הפרוטסטנטים באנגליה הרקיעו שחקים הציפיות שהרפורמציה באנגליה תגלה את מלוא חשיבות ייעודה של האומה האנגלית בהיסטוריה של ההשגחה האלוהית. בנוסף על כך, כשאימצו לעצמם את ההנחות של הפרשנות הפרוטסטנטית האפוקליפטית של ההיסטוריה, טענו מתקני הדת האנגלים שהנצרות האפוסטולית הטהורה הועברה לאנגליה בשלמותה זמן רב לפני חזירת הכנסייה הקתולית לממלכה זו במאה השביעית. זאת אומרת, בפרשנות מתוחכמת ביותר של ההיסטוריה האנגלית הם ציינו שהכנסייה האנגלית היתה מבוססת מראשיתה על מקורות אפוסטוליים, והכנסייה הקתולית השתלטה עליה שלא כחוק והשחיתה אותה. מנקודת ראות זו נראתה כל ההיסטוריה האנגלית כמאבק אפוקליפטי מר, נחרץ ואין-סופי בין המלוכה והכנסייה האנגלית לבין הכנסייה הקתולית של רומא.

הרפורמציה הפרוטסטנטית באנגליה "עוררה התעניינות פטריוטית בעבר, ובה בשעה גם רצון עז להצדיק את הניתוק מרומא". במידה גדלה והולכת, אחרי שנות השלושים של המאה ה-16 או בזמן שאירע הניתוק הרשמי מהכנסייה הקתולית, "מלומדים ומדינאים עשו שימוש בהיסטוריה כדי להצדיק בעיני האנגלים את התמורות בדת ובמדינה." נוסף על כך, בגלל הנסיבות המיוחדות של הרפורמציה באנגליה כתנועה לאומית שתכליתה לשחרר הן את המדינה הן את הכנסייה מהשתלטות שלא כדין מצד האפיפיורות, המחלוקת הכנסייתית באנגליה "הלכו ונעשו במודע יותר היסטוריות", כיוון שהפרוטסטנטים "עשו שימוש מגמתי בהיסטוריה למטרות פולמוסיות מיוחדות". כך נוצרה בסופו של דבר בתקופת בית טיורי-ור ובית סטיוארט מה שאפשר לכנות בהכללה בשם "מסורת ספרותית פרוטסטנטית אחידה", ובפרט יצירת אופן חשיבה היסטורי סגולי — "מסורת אפוקליפטית" אנגלית פרוטסטנטית. מסורת זו, המושתתת על השקפה אפוקליפטית של ההיסטוריה האנגלית, החלה יותר ויותר להגדיר את הרפורמציה הפרוטסטנטית באנגליה במונחים אסכולוגיים ואפוקליפטיים, ונודעה לה השפעה עצומה על הרפורמציה באנגליה, במיוחד מאז עליית המלכה אליזבת לכס המלוכה ועד למהפכה הפוריטנית במאה ה-17.

החזיר היהודי מפרנקפורט,
קריקטורה אנטישמית מהמאה ה-17.
השקפתו של לותר על גורל היהודים הושפעו מן
העמדות השליליות הנחרצות כלפי היהודים,
מן האנטישמיות שמשלה בכיפה בגרמניה בימים ההם.

בין השתיים מושרש בהיסטוריה של הגאולה, והוא מתנהל עד תום ומגיע לפתרונו בתוככי הזמן. בתוך גבולות ההיסטוריה, טען בייל, יבואו "שתי הכנסיות" על שרן כראוי: "על האחת נחרץ חורבן איום ונורא, והיא מכונה בשם הקדמון בכל הזונה, והאחרת תזכה להיות מרוממת ביותר, ונקראת ירושלים החדשה הקדושה". בפרשנות האפוקליפטית של בייל אמנם נעשתה ההיסטוריה האנגלית בבואה לכלל ההיסטוריה של ההשגחה האלוהית, אומה ששתי כנסיות מתמודדות בה על הבכורה. ובתרחיש אסכטולוגי ואפוקליפטי זה, לדעת בייל, הרפורמציה באנגליה היא אכן שיא ההיסטוריה האנגלית, והיא קשורה קשר מהותי עם הלאומיות האנגלית, שפירושה הפניית עורף לרומא.

לפי השקפתו של בייל, התקופה שחי בה, וזו של הרפורמציה הפרוטסטנטית בכלל, מציינת את תקופת החותם הששי שבאפוקליפסה, או התקופה הששית ולפני האחרונה בהיסטוריה של הישועה והגאולה. "מאז עליית ישו השמימה התקדמה הכנסייה לאור שש התקופות האחרות [...] הנכללות בששת החותמות, שבסופה של האחרונה אנחנו עומדים כעת." אחרי כן יבוא זמנו של החותם השביעי המציין את הביאה השנייה של ישו ומלכות אלף השנים. וחשוב יותר לדינונו הוא שלפי פרשנותו האפוקליפטית של בייל, במרוצת זמנו של החותם הששי, כאמור בחזון יוחנן, "יתקבצו שארית ישראל וימירו את דתם" לדת הנוצרית. רק לאחר מכן, בתקופת החותם השביעי, המכריז על הזמן שיוסר בו הלוט מכל המסתורין של היסטוריית הישועה, אפשר יהיה לחזות במיגורו הסופי של האנטיכריסט. לפיכך, בקבעו את מועד התנצרות היהודים במרוצת התקופה של החותם הששי, לפני ההתגלות השנייה של ישו ותקופת מלכות אלף השנים, דחה בייל את התיאולוגיה של לותר של אפס תקווה לעם היהודי, ולמעשה שב אל תורתם של פאולוס ואוגוסטינוס בדבר ישועת עם ישראל כמאורע התגלותי וגואל מכריע בשלב האחרון של היסטוריית הגאולה והישועה האלוהית. ג'ון פוקס, ירידו הצעיר של בייל ועמיתו לגלות בימי המלכה מרי, הוא שהעלה על הכתב במפורש את הרעיון, שהרפורמציה באנגליה היא רפורמציה לאומית. פוקס, המרטירולוג המפורסם, כתב במפורש בחיבורו, במיוחד במפעלות ואנדרטאות של קדושי האל באנגליה ב-1563, מה שרק נרמז בכתביו של בייל; זאת אומרת, הוא נטל את "התוכנית [האפוקליפטית] הנשגבת שעיב ג'ון בייל ופיתח אותה להיסטוריה כנסייתית מראשית ועד אחרית". בזכות כישורו הרב כהיסטוריון וכמרטירולוג, "מיתמר ג'ון פוקס מעל כל האנגלים שסייעו לעיצוב ההיסטוריה האנגלית בדפוס פרוטסטנטי", והוא "תרם תרומה נכבדה ליצירת אמונה לאומית, שנעשתה נחלתם של כלל מתקני הדת האנגלים". יתר על כן, בתרחיש האפוקליפטי הנפלא המתואר במפעלות ואנדרטאות היה לאנגליה תפקיד ייחודי — כאומה הנבחרת, כעם סגולה — כמעט עד כדי כך שההיסטוריה האנגלית וההיסטוריה הקדושה של הכנסייה הנוצרית נעשו מקשה אחת. בהתחשב במעמד הנכבד שהועיד פוקס לארצו בדכמה של הישועה והגאולה, אין תמה בכך שספרו דמה בחשיבותו "כמעט לתנ"ך באנגליה הפרוטסטנטית, ומועצת הכנסייה ציוותה להניחו בכנסיות, כדי שיהיה זמין לכל אדם".

פריחת לימודים עבריים

ההשקפה ההיסטורית הנבואית והאפוקליפטית היא המפעמת במפעלות ואנדרטאות, ששמו הרווח הוא ספר הקדושים המעונים. ויליאם האלר סיכם את פשטות ההנחות בחיבורו של המרטירולוג, שריתקו כל

בהקשר הרעיוני האפוקליפטי והאסכטולוגי הרחב הזה יש לחפש לא רק את המקור להבדל היסודי שבין הפרוטסטנטים הגרמנים לאנגלים בנוגע לגורל עם ישראל בשלב הסופי של ההיסטוריה של הישועה, אלא גם את המקור לעיצוב החדש והנשגב של היהודים כגורם אפוקליפטי חשוב באנגליה הפרוטסטנטית והפוריטנית.

לפי הפרשנות האפוקליפטית הפרוטסטנטית של ההיסטוריה, הבנת מהלך ההיסטוריה בכלל וחשיבותם של מאורעות היסטוריים בפרט צריכה להיות מבוססת על הבנת פשר התגלויות נבואיות קדושות כמו חזון יוחנן וספר דניאל. רק למעטים מבין ההתגלויות והחזונות הללו היתה חשיבות רבה כנבואה הנוגעת לגורל עם ישראל, שכן לפי התוכנית ההתגלותית של ההיסטוריה של הישועה, נחשבה התנצרותם של היהודים בין האותות הוודאיים ביותר לקץ הזמן וסוף ההיסטוריה הממששים ובאים. ברם, בסוגיית הנבואה בנוגע לעתיד עם ישראל בהיסטוריה של הגאולה עיצבו הפרוטסטנטים בגרמניה ובאנגליה פרשנויות סותרות, כיוון שכל אחת מן התנועות הללו עיצבה אסכטולוגיה שונה. לותר וחסידיו האמינו ב"אסכטולוגיה של משפט", המבוססת על ניוונו של העולם ושקיעתו, ואילו הפרוטסטנטים והפוריטנים באנגליה שמו את הדגש ב"תיאולוגיה של תחייה", כלומר: אמונה בהתחדשות העולם ובתיקונו.

שילוב היהודים במסורת הפרוטסטנטית האפוקליפטית באנגליה מופיע בראשונה בכתבי ההיסטוריוגרף הפרוטסטנטי ג'ון בייל (1495–1563). בייל, שנאלץ לעזוב את מולדתו אחרי נפילת פטרונו תומס קרמוול בתקופת שלטונו של הנרי השמיני, נמלט מאנגליה והתיישב בגרמניה ב-1540. שם נטל על עצמו משימה נכבדה, שעתידה היתה לעשותו מבשר חשוב של ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית האנגלית. "באתי לידי הכרה שזאת חובתי, ואין מגוס ממנה, להוכיח את צאן מרעיתו של ישו" בכנסייה האנגלית, "שאם לא כן, אירש גיהנום". נגזר עליו, כך כתב, לחשוף את "ההתגלות העכשווית של סכנות העבר, והסכנות האורכות בגלל הזלזול בבשורת השליחים". לפיכך יצר ג'ון בייל בספרו הדימוי של שתי הכנסיות (1541–1547) היסטוריה כנסייתית בעלת היקף אוניברסלי, אך מותאמת במיוחד לאנגליה. עיקרו של הספר הוא היסטוריה המושתתת על "החזון המופלא ביותר של האוונגליסט יוחנן הקדוש". "צורך חיוני הוא, קורא נוצרי טוב", פותח ספרו של בייל, "לכל חבר בכנסייה של ישו לדעת את חזון יוחנן", כיוון שנבואה זו "מכילה את כלל הצרות, הרדיפות והייסורים שסבלה הכנסייה באביב ימיה הקדמון, את סבלותיה כיום ואת סבלותיה בעתיד באחרית הימים בגלל עושי דברו הערמומיים של האנטיכריסט, הלא הם שלוחיו האכזריים של השטן".

לאחר שקבע קשר מהותי בין הטקסט הנבואי בחזון יוחנן לבין מאורעות היסטוריים, או בין נבואה להיסטוריה, פנה בייל לעצב היסטוריה כנסייתית כללית המבוססת על אופן חשיבה אפוקליפטי והמותאמת הדוקות להקשר ההיסטורי של הרפורמציה באנגליה. לדבריו, מתחולל מאבק בזמן ובהיסטוריה בין הכנסייה האמיתית לזו הכוזבת, בן ישו לאנטיכריסט. מאבק אפוקליפטי זה מאפיין את מהותה של ההיסטוריה, הוּזפסת כקשורה אך ורק עם מהלך התקדמות הכנסייה, ולאנגליה תפקיד מיוחד במאבק הקוסמי הזה. בייל תיאר את ההיסטוריה כפרק זמן שבמהלכו מתחוללת ההתמודדות בין שתי כנסיות, כנסיית ישו וכנסיית האנטיכריסט: הראשונה היא "הכנסייה הנוצרית האמיתית", והשנייה היא "הכנסייה הגאה של הצבועים, של הזונה המפורכסת, פילגשו של האנטיכריסט, בית התפילה הטמא של השטן", או הכנסייה הקתולית. המאבק האפוקליפטי

Anno 1476. Ward das Kindlein von Cricul Simon 22 Jahr alt.
von den Juden umbgebracht wie dies abbildung sam den unte
stehenden zu Franckfürtham Nam an dem Brück thuren zu
sehen.

Hat er die Milch Yris du den Treck

האמת, בהזדמנויות אחרות — למשל, בדרשה בעת טבילת יהודי לנצרות ב־1570 — המליץ פוקס על התנצרותם של היהודים, "כדי שלבסוף יבחרו כל העמים, יהודים ולא יהודים, באמונה ובסקרמנטים של ישו המושיע."

את התמורה הגדולה במסורת האפוקליפטית האנגלית, שהביאה לעיצוב היהודים כגורם אפוקליפטי חשוב, אפשר לראות ביצירה היסטוריוגרפית פרוטסטנטית אחרת בעלת חשיבות והשפעה רבה, שנכתבה בגלות בימי שלטונה של המלכה מרי — תנ"ך ז'נווה משנת 1560. חיבור זה היה גולת הכותרת של יצירתם של מלומדים פרוטסטנטים קנאים גולים מאנגליה, שמצאו מקלט בז'נווה ב־1554 מהרדיפות בתקופת המלכה הקתולית מרי. בראש מעייניהם עמדה הכנת תרגום חדש של התנ"ך ברוח המגמות החדשות בהיסטוריו-גרפיה הפרוטסטנטית באירופה. תנ"ך ז'נווה זכה לפופולריות עצומה באנגליה; זה היה התנ"ך הנקרא ביותר בשימוש ביתי, והוא ראה אור ב־120 מהדורות לפחות בין 1560 ל־1611, השנה שהתפרסם בה הנוסח המוסמך של כתבי הקודש שנעשה בפקודת המלך ג'יימס הראשון. עם פרוץ מלחמת האזרחים ב־1642 הגיע מספר המהדורות של תנ"ך ז'נווה כמעט למאתיים. התפוצה הנרחבת של התנ"ך הזה נבעה במידה רבה מההיסטוריוזיה הקיצונית של התגלויות נבואיות קדושות. לדוגמה: בניגוד ל"אסכטולוגיה של משפט" מבית היוצר של לותר, הצהיר תנ"ך ז'נווה במפורש, שהנבואה על "שמים חדשים וארץ חדשה" משמעותה ש"כל הדברים ישוּבו לקדמותם ויתחדשו במצבם המשובח והמושלם ביותר, ולכן נקרא יום תחיית המתים מועד תיקונם של כל הדברים". ובניגוד ללותר ולקלווין, שפירשו את המילה "ישראל" באיגרת אל הרומיים (פרק יא, פסוק כה ואילך) כמוסבת באורח אלגורי על הכנסייה של היהודים, הבינו מתרגמי תנ"ך ז'נווה את המילה "ישראל" פשוטה כמשמעה — היהודים. לפיכך, בתנ"ך ז'נווה פירוש המילה "ישראל" הוא "האומה של היהודים", והפסקה באיגרת אל הרומיים פירושה ככתבה וכלשונה התנצרותו העתידי של העם היהודי. את ההשקפה הזאת הביעו בכיורור אנגלים מפורסמים כמו ה"תלמודיסט" יו בראוטון, המטיף הפורטיטני ויליאם פרקינס, מגלה הארצות והמדינאי בתקופת אליזבת, סר וולטר רליי, ותומס ברייטמן בחיבוריו האפוקליפטיים.

במחצית השנייה של המאה ה־16, לאחר עליית המלכה אליזבת לכס המלוכה ב־1558, המציינת את ניצחון התנועה הפרוטסטנטית באנגליה, הגיעה לשיאה ההתעניינות בהבנת נבואות קדושות ופירושן היסטורי, עובדה המסבירה את מבול החזונות האסכטולוגיים והאפוקליפטיים ואת יצירתו של עולם דמיון מופלא וקדוש בתקופת הרנסאנס באנגליה, כפי שאפשר לראות, למשל, במחקר החשוב של קית תומס, הדת ושקיעת הכישוף. לפני שנת 1588, השנה שנעשה בה ניסיון הפלישה של הארמדה הספרדית לאנגליה, פרחו וצמחו נבואות רבות באנגליה. חלק הארי שלהן נבע לא רק מכתב הקודש, כמו חזון יוחנן וספר דניאל, אלא גם משפע יצירות הספרות הנבואית הפופולרית, כמו נבואות מרלין, האם שיפטון או נוסטרדאמוס. על רקע זה בולטת בחשיבותה פריחת הלימודים העבריים באנגליה, דבר שהחיש את שילובם החיובי של היהודים כגורם אפוקליפטי חשוב במסורת האפוקליפטית האנגלית, בניגוד גמור למה שהתרחש בגרמניה הפרוטסטנטית.

יו בראוטון היה אחד מקומץ האנגלים שאמנם פגש יהודים והחליף אתם דברים, ואפשר שמשום כך ייחס להם השפעה חיובית וחשובה יותר בפרשנותו האפוקליפטית. בעת שהותו בגרמניה התוודע בראוטון בוויכוחיו הרבים עם היהודים למסורת המחשבה האפוקליפטית

כך את האנגלים בני זמנו: "ההיסטוריה כולה, על-פי מפעלות ואנדרטאות פרי עטו של פוקס, התרכזה במאבק הממושך שבין ישו לאנטיכריסט; ואנגליה, הלוחמת הנבחרת למען האמונה האמיתית, ואויבתו המושבעת של האנטיכריסט, נקראה במיוחד על-ידי אלוהים להיות הגורם לתבוסת האנטיכריסט שנגזרה מראש." לאמתו של דבר, כל עוצמת חיבורו של פוקס היתה בהמחישו לקוראים האנגלים שאומתם היא האומה הנבחרת, שקיבלה את האמונה הנוצרית הצרופה בתקופת השליחים, נאבקה קשות נגד רומא והאפיפיורות כדי לשמרה בטהרתה, ולבסוף, עם הופעת ג'ון ויקליף במאה ה־14, הולידה את הרפורמציה הפרוטסטנטית. תפקידה הייחודי של אנגליה בהיסטוריה המקודשת של ההשגחה העליונה הגיע לשיאו, לפי פוקס, עם עליית המלכה אליזבת לכס המלוכה ב־1558, שהביאה לניצחון התנועה הפרוטסטנטית באנגליה. לכן צריכה האומה האנגלית, לדעת פוקס, "להודות תודות מאלפות לחמלתו של אלוהים, אשר [...] קידם אל הכס המלכותי של הממלכה הזאת מלכה כה טובה, יראת שמים ובעלת מידות כה טובות."

ב"תיאור הזה של ההיסטוריה של הכנסייה", כתב ויליאם האלר, הראה פוקס ש"סדרה ארוכה של מושלים מקומיים עד אליזבת" חייבת את סמכותה במישורן למיני אלוהי, וש"כל האותות הנמצאים בכיורור בכתבי הקודש מעידים על כך שרצון אלוהים יתממש באנגליה באמצעות מלכה המצייתת כליל ליעודה ומושלת בעם המציית בשלמות לסמכותה". הפופולריות העצומה של מפעלות ואנדרטאות הבליטה את השפעתו הרבה של הספר ביצירת תודעה היסטורית חדשה באנגליה במהלך המחצית השנייה של המאה ה־16 והמחצית הראשונה של המאה ה־17 בנוגע לתפקיד המיוחד שהועידה ההשגחה העליונה לכנסייה האנגלית, ולכן לאנגליה, בתחומי ההיסטוריה של הישועה. בשום מקום אחר לא תוארה ההיסטוריה האנגלית בהצלחה רבה יותר במנחים של היסטוריה פרוטסטנטית, והיא מעולם לא נפרשה בכישרון כזה במושגים של ההיסטוריה של הכנסייה האנגלית. וכמו שההיסטוריה של הכנסייה האנגלית שובצה בממד האפוקליפטי של הזמן, כך היה עתה כל מהלך ההיסטוריה האנגלית רווי משמעות אפוקליפטית אסכטולוגית. האמונה הפרוטסטנטית והפטריוטיות האנגלית התלכדו כעת לבלי הפרד, ותפקיד אנגליה כאומה הנבחרת של אלוהים היה מבוסס על עצמאותן של הכנסייה ושל המלוכה כאחת מעול הכנסייה הקתולית.

בחזון האפוקליפטי הנשגב שחזה פוקס — בניגוד גמור למחברים אפוקליפטיים אחרים — לא נועד ליהודים תפקיד מיוחד בהיסטוריה הקדושה. ניכר בעליל שההיסטוריה של היהודים לא דיברה אל לבו של פוקס, והאזכור היחיד של יהודים בחיבורו הוא החזרה על הסיפור של נערים נוצרים, שיהודים באנגליה צלבו אותם ביום הששי הטוב. הוא החזיק בדעה ששבעת השופרות ושבע הקערות בחזון יוחנן מסמלים את פסק דינו של אלוהים על אויבי הכנסייה; וכיוון שראשוני רודפיה של הכנסייה בראשית דרכה היו היהודים, טען פוקס שהשופר הראשון של האפוקליפסה מציין את גזר דינם של היהודים. נקם ושילם אלוהים אלה מתגלים "בפיזור הכללי של זרע ישראל בימי גירון ואספסיאנוס, אחרי הצליבה של ישו ומות הקדושים של השליחים". גורל נורא זה נגזר על היהודים מפני שלא הכירו ב"כנסייתו של אלוהים, אלא רדפו אותה, עד שבסופו של דבר חרבה אומתם". לכן לא היה לפוקס צל של ספק ש"סרצנינים, יהודים וכופרים מקומם לא יכירם בכנסייה". גישה זו מזכירה בכיורור את אסכטולוגיית המשפט של לותר לגבי היהודים, אם כי לטענתו של פוקס, אלוהים שפך זה כבר את חרון אפו על עם ישראל. למען

היהודית, ובעיקר לספר דניאל. בראוטון נהג להציג את עצמו כ"תלמודיסט", וכשהתגורר בבזל, חיפש דרכים להחיש את התנצרותם של היהודים. בשנת 1610 הוא פרסם את פרשנותו לאפוקליפסה, וחלק בה שבחים לתלמוד ולרמב"ם. במאמציו להחיש את התנצרותם של היהודים ניסה לתרגם לעברית את חזון יוחנן ולשכנע את "החברה התורכית" של הסוחרים האנגלים לקבל על עצמה להטיף את חזון יוחנן בעברית כדי להעביר את יהודי קונסטנטינופול על דמיונו של בראוטון באפוקליפסה נבע מן הדמיון הרב שמצא בין הכתבים האפוקליפטיים היהודיים לנוצריים. על כן, בניגוד להשקפה הנוצרית הרווחת בזמנו, היתה מטרתו העיקרית של בראוטון להוכיח שהאפוקליפסה היא למעשה גרסה לא יהודית של ספר דניאל, או שחזון יוחנן הוא פיתוח הנושא של ספר דניאל: "לפיכך פירש יוחנן את דניאל, לישועת כל היהודים בני החסד."

שיקום הדימוי של היהודים

אחד ההוגים החשובים ביותר בהתפתחות המסורת האפוקליפטית האנגלית, שלחיבוריו נודעה השפעה רבה על עמדות האנגלים כלפי היהודים, היה תומס ברייטמן. ברייטמן שינה מן הקצה אל הקצה את תפקיד היהודים, ועשה אותם אמצעי אפוקליפטי חיובי מכריע בהיסטוריה של ההשגחה האלוהית; ובזכות מעמדו החשוב ביותר במסורת האפוקליפטית האנגלית היתה להשקפותיו בדבר גורל עם ישראל השפעה עצומה על דורות של פרוטסטנטים ופוריטנים אנגלים. מעמדו הסגולי של ברייטמן במסורת האפוקליפטית האנגלית היה טמוך בפתרון המהפכני שהציע בדבר הקשר שבין נבואה להיסטוריה, וזאת בעיקר כיוון שהיה חדור אמונה עמוקה שזמנו הוא עידן מלכות אלף השנים של ישו וקדושו עלי אדמות, ולכן מוטלת עכשיו החובה על קדושי אלוהים לבוא לעזרת ישו כדי להפוך את העולם למלכות אלוהים. כך, לדברי ברייטמן: "בעת הזאת מתחיל זמן שלטונו של ישו עלי אדמות, עם הדברת כל אויביו וניתוצם עד דק." לכן אין זה מפליא שבמחצית הראשונה של המאה ה-17, ובמיוחד בתקופת המהפכה הפוריטנית, היתה הפרשנות האפוקליפטית של ברייטמן המפורסמת ביותר בקרב הפוריטנים, מפני שעוררה ציפיות נלהבות שהתגלויות נבואיות קדושות חייבות להתממש במהרה בתוככי הזמן וההיסטוריה.

לשיטתו של ברייטמן בפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה, החזונות המקודשים של האפוקליפסה קשורים לא רק להיסטוריה של הכנסייה הנוצרית בעבר, אלא גם לעתידה. לטענתו, ארבע הקערות הראשונות שבאפוקליפסה כבר התרחשו בתוך גבולות הזמן, ושלוש האחרונות יתממשו בעתיד הקרוב: הקערה החמישית, שניבאה את חורבן החיה, או הכנסייה הקתולית והאפיפיורות, והשביעית, שיתרחש בה הקרב הסופי בהר מגידו בין ישו לשטן. חשיבות רבה נודעת לכך שברייטמן, כמוהו כג'ון בייל לפניו, סבר שהקערה הששית קשורה לנבואה בדבר התנצרותם של היהודים. בכתבים פרוטסטנטיים קודמים היו אמנם אזכורים לשיבת היהודים לחיק הכנסייה, אך לא דובר בהם כביצורים בשר ודם. ואילו אצל ברייטמן מכוונת התנצרות היהודים ליהודים של ממש; היא מתחוללת בומן ובמרחב היסטוריים מוחשיים, ומציינת שלב מכריע בהיסטוריה של הישועה. לכן, לפי המסגרת האפוקליפטית של ההיסטוריה שיעצב ברייטמן, התנצרות

נפילת האנטיכריסט אל מלחעות הגיהנום, חיתוך עץ, גרמניה, המאה ה-15. אנגליה נבחרה על-ידי האלוהים להיות זו שתגרום להבוסה הגזורה-מראש של האנטיכריסט במסגרת תפקידה המיוחד בהיסטוריה של הישועה.

היהודים תבוא בעקבות תבוסת האנטיכריסט ולא לפניה, כפי שטענו מחברים אפוקליפטיים קתולים כמו פרנסיס ריברה ופרנציסקו רוברטו בלרמינו. על רקע זה כווננו דבריו של ברייטמן בפעם הראשונה ליהודים של ממש: "עם שובם של היהודים לחיק הכנסייה", הכרזת "יושמד כליל" האנטיכריסט, או הכנסייה הקתולית. לכן, "היהודים ישובו מיד אחרי שתושמד הכנסייה הרומית". יתר על כן, התנצרותם של היהודים משמעותה שמלכות אלף השנים של ישו ניצבת בפתח: "עלינו גם לחכות זמן-מה עד שאחינו היהודים יקבלו עליהם את האמונה. אבל אחרי שיבואו אל חיקה [...], ימשול ישו ברוב תפארת תקופות אחדות על הארץ."

במסורת האפוקליפטית האנגלית שקדמה לברייטמן נחשב חזון "שבע הקערות", או המשפטים, כמשלים את חזון תרועתם של "שבעת השופרות", שכל אחד מהם בתורו מבשר על מהלך נתיב של היסטוריית הגאולה והתקדמותה, המגיעה לשיאה עם תקיעת השופר השביעי המכריז על הפיכתו הסופית של העולם למלכות אלוהים. אולם ברייטמן העלה פרשנות מרחיקת לכת לקערות בטענתו שחזון זה דווקא עוקב לשופרות — כלומר: התקופות שמציינות הקערות נפתחות ב-1558, או עם עליית אליזבת לכס המלוכה, מאורע המסמל, לדעת ברייטמן, את תרועת השופר השביעי: "ישו שלח את אליזבת רבת החסד למלוך עלינו בתרועה הראשונה של השופר השביעי בשנת 1558." חשיבות ההשקפה האפוקליפטית הזאת נעוצה בעובדה, שהיא הצביעה על המאורעות המתרחשים לאחר עליית אליזבת לכס המלוכה כעל אות ברור לתהליך הגאולה בהיסטוריה של הישועה, או כעל התגשמות חזון הקערות. בהתאם לגישה זו כבר נפלו ארבע קערות, או משפטים, מאז 1560; הקערה החמישית מתייחסת לחורבן הכנסייה הרומית הצפוי ב-1650, ובעקבותיה יבוא זמן הקערה הששית, הקשורה להתנצרותם של היהודים בעתיד. לפיכך, על-ידי ההתאמה ההרדית הקיימת בין חזונות קדושים המתוארים בחזון יוחנן לבין זמן היסטורי ממשי, חזה ברייטמן כי מלכות אלוהים תתגשם בתוך גבולות ההיסטוריה, ולכן האמין שהתנצרותם הממשית של היהודים תבוא אחרי תבוסת האנטיכריסט, ולא לפניה. אם מלכות אלף השנים של ישו מתרחשת בזמן ובהיסטוריה, והתנצרות היהודים הלכה למעשה היא אחד השלבים המכריעים בהיסטוריה של הגאולה, הרי יוצא מכך, במסגרת אותה תוכנית אפוקליפטית, שהתנצרותם של היהודים תתממש הלכה למעשה בנקודת זמן מוחשית בתוככי ההיסטוריה.

הנימוק למסגרת אלוהית זו של המאורעות הסתמך לא רק על חזון יוחנן, אלא גם על ספר דניאל. ברייטמן, כבראשון לפניו, מיזג כתבים יהודיים נבואיים בתוכנית האפוקליפטית של היסטוריית הישועה. אך כדי לעשות זאת היה עליו להראות שנבואות דניאל נוגעות לא רק לעבר, או לתקופה שקדמה להולדת ישו, כפי שחשב בראשון, אלא לכלל ההיסטוריה של היהודים בעבר, בהווה ובעתיד. לפיכך, בה בשעה שבראשון תיארו את האפוקליפסה כגרסה לא יהודית של דניאל, חשב ברייטמן שספר דניאל הוא גרסה יהודית של האפוקליפסה, החובקת את כל ההיסטוריה של היהודים עד התגלותו השנייה של ישו. וכך, מאחר שברייטמן התייחס אל היהודים כאל עם ממשי, וכיוון שהציב את האומה היהודית בתחומי ההיסטוריה הקדושה של הישועה, הוא העניק ליהודים תפקיד חשוב כאמצעי גאולה היסטורי ממשי בהיסטוריה של הישועה האלוהית.

אליזבת הראשונה, מלכת אנגליה. "ישו שלח את אליזבת רבת החסד למלוך עלינו בתרועה הראשונה של השופר השביעי." המאורעות שהתרחשו בתקופת אליזבת נחשבו אות לתהליך הגאולה בהיסטוריה של הישועה.

הוא בבחינת ספר היסטוריה של המפעלות והקורות הראויים לציון ולזכירה.

תפקיד היהודים באחרית הימים

במחצית הראשונה של המאה ה-17 התקבלה הפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה כמעט על דעת הכול באנגליה. כתבים יהודיים נבואיים, כמו ספר דניאל ונבואת אליהו, נכללו בפרשנות האפוקליפטית הזאת. רוח חדשה של ציפיות משיחיות וציפייה לאחרית הימים פיעמה בארץ, ואתה, מטבע הדברים, השקפות חדשות על תפקיד היהודים בהיסטוריה הקדושה. הדימוי של היהודים נעשה כעת חלק מהותי מהחזונות האסכטולוגיים הקשורים לנפילת האנטיכריסט ומלכות אלף השנים של ישו. השקפות אלה לא היו רעיונות מופשטים גרידא, אלא הם הובילו למעשים. סר הנרי פינץ, משפטן וחבר פרלמנט, בספרו תיקונו הנפלא של העולם, או שיבת היהודים, 1621, הבטיח לקוראיו היהודים, שכוונת מטרתו הסופית של אלוהים היא באמת ובתמים "להשיב אותם הביתה ולהביאם כברית הנישואים אתו באמונה לעולם ועד [...] להיות משוש כל הארץ, הכנסייה האצילית ביותר שראתה עין מעולם". מתוך אמונה בהתנצרותו הממששת ובאה ובשיקומו של העם היהודי, היה פינץ אחד הראשונים שטענו בזכות שיבת היהודים לארץ-ישראל. גם ג'וזף מיד, אחד ממוריו של המשורר ג'ון מילטון בקיימברידג', חשב שהתנצרות היהודים תקדים את ההתגלות השנייה של ישו, ולכן טען שאחרי הקערה הששית המסמלת את התנצרותם הצפויה של היהודים, תבוא הקערה השביעית והאחרונה המסמלת את ביאתו השנייה של ישו ותחילת ימות המשיח. בדומה לבראטון ולברייטמן, ציפה גם מיד ל"התפתחות מקבילה של הכנסייה היהודית ושל הנוצרית, כך שהתנצרות היהודים תאחד אותם בירושלים החדשה".

שנים רבות הסבירו מחברים פרוטסטנטים ופוריטנים אפוקליפטיים לאנגלים, כי עליהם לצפות להתגשמותן הקרובה של התגלויות נבואיות קדושות, ואחת החשובות שביניהן היא התנצרותם של היהודים, כאות ברור לביאה השנייה של ישו ומלכות אלף השנים שלו ושל קדושו עלי אדמות. בעיקר בלטה האמונה בהתגשמותם המלאה והבטוחה של חזונות אסכטולוגיים ואפוקליפטיים בתקופת המהפכה הפוריטנית בשנים 1640—1660. בתקופה זו, שהיתה רוויה ציפיות אדירות לאחרית הימים, הגיע לשיאו באנגליה העניין בגורל עם ישראל. בשלהי שנות הארבעים, עם ניצחון הפרלמנט על המלוכנים, קמה תנועה, המונעת על-ידי ציפיות אסכטולוגיות ומילנאריות עמוקות, שהתחילה לפעול למען שיבת היהודים לאנגליה. עם תנועה זו נמנו מנהיגים פוריטנים בכירים כמו קרומול, יו פיטרס, ג'ון דורי, אדוארד ניקולס, ג'ון סדלר והנרי ג'סי. אישים אלה לא זו בלבד שהאמינו שהיהודים ראויים לסובלנות, אלא היו גם בטוחים שביאתו השנייה של ישו תתחולל רק אחרי התנצרות היהודים. מאוחר יותר השתתפו רבים ממנהיגי אלה בוויכוחים ההיסטוריים החשובים על מתן הרשות ליהודים לשוב לאנגליה בזמן הפרוטקטורט של אוליור קרומול בשנות החמישים.

החזונות האפוקליפטיים והציפיות האסכטולוגיות הקשורים לגורל עם ישראל הגיעו לשיאם באנגליה במרוצת המהפכה הפוריטנית. חלקם שאבו עידוד רב מגל התקוות המשיחיות היהודיות, שהתעוררו בשנות החמישים של המאה ה-17. רבים באנגליה מצאו עדות בספרו של מנשה בן ישראל, מקוה ישראל, 1650, לאמונה, שקרבה ובאה הופעת המשיח: "לא נוכל להראות בוודאות את זמן ישועתנו", כתב

אכן, זה היה רגע בעל חשיבות עצומה מבחינת שיקום הדימוי של היהודים באנגליה. בפעם הראשונה במסורת האפוקליפטית האנגלית הוענק ליהודים ממשים תפקיד נשגב בכתביו של מחבר אפוקליפטי מן השורה הראשונה, שהצביע על ההתאמה המדויקת בין התנצרותם הממשית של היהודים לבין זמן היסטורי ממשי בתהליך ההתגלות של ההיסטוריה הקדושה. עכשיו חדלו היהודים לשמש סמל מופשט ומסתורי, והיו לגורם היסטורי אמיתי, שבכוחו להאיר את השלב האחרון והסופי בהיסטוריה של הגאולה הנוצרית. בדרך זו חל שינוי מהותי בדימוי של עם ישראל, מאומה חטאה הצפויה לכך שזעם אלוהים יישפך עליה, לאמצעי אפוקליפטי ואסכטולוגי סגולי בגלגולי הדרמה האלוהית של ישועת האדם וגאולתו.

ההישג הנכבד ביותר של המסורת האפוקליפטית היה ללא צל של ספק היווצרותה של אמונה עמוקה באנגליה במאה ה-17, שהתגלויות נבואיות קדושות מכוונות את עצם מהלך התקדמות ההיסטוריה. "מלכות אלף השנים של ישו נחשבה עכשיו כמעט רק כתקופת זמן [היסטורית] ממשית". וכך, נבואה קדושה הפכה להיסטוריה, והיסטוריה — לנבואה, כיוון שמאורעות היסטוריים התפרשו כהתגשמות התגלות נבואית, ואילו נבואה אלוהית נחשבה למקור היחיד להסברת מהלך התקדמות ההיסטוריה. והתוצאה, בסופו של דבר, היתה הענקת משמעות קדושה לזמן ההיסטורי, או היווצרות זמן קדוש — השקפה שההיסטוריה לא רק מגלה אלא גם מגשימה נבואות אלוהיות. כשכולה אפופה עכשיו משמעות קדושה גואלת, שימשה ההיסטוריה אמצעי להתגשמות הסופית והאחרונה של התגלויות נבואיות אלוהיות. וכך סיכם ב-1617 ריצ'רד ברנרד, תיאולוג פוריטני מפורסם, את אופייה המהפכני של המסורת האפוקליפטית האנגלית: "הנבואות הללו [האפוקליפסה] עוסקות בהיסטוריה כפי שהיא תתגשם. לכן אין זה הפשר הרוחני או האלגורי, אלא הפשר ההיסטורי, שעלינו לדון בו בספר זה."

לדעת ג'וזף מיד, אחת הדמויות המרכזיות במסורת האפוקליפטית האנגלית, יש לבאר נבואות אלוהיות מבחינה היסטורית: "כדי להסביר נכונה את הזמנים בכתבי הקודש עלינו להיעזר בלוח המקודש ובאלמנט הנעלה של הנבואה". ולכן צריך לבאר את כל המסתורין בהיסטוריה הקדושה של ההשגחה העליונה אך ורק באמצעות נבואת אלוהים, שהיא "כרונולוגיה נבואית של כל הזמנים", מראשית הזמן ועד אחרית ההיסטוריה, או עד אותה העת שבה "כל ממלכות העולם הזה יהפכו למלכויות אלוהים ובנו ישו". אולם אם הנבואה היא שמעניקה משמעות וחשיבות לזמן, הרי שההיסטוריה היא שחושפת את מעטה המסתורין מעל הנבואות הקדושות. לכן, כפי שנאמר בדרשת הניצחון של סטיבן מרשל באוזני "הפרלמנט הארוך" ב-1643, "הזמן (אחד הפרשנים הטובים ביותר של הנבואות) הוא שיעיב את המאורעות [ההיסטוריים] כעולים בקנה אחד עם הדפוסים השונים [של נבואות קדושות] במלאות ובבהירות רבה כל כך, עד שצבא שלם של פרשנים פרוטסטנטים ניצב תמים דעים בנוגע למשמעותן ולחשיבותן הכללית" של נבואות אלה. הבעת הביטחון המוצהרת הזאת בנושא מהלך התקדמות ההיסטוריה של הישועה היא שהצמיחה בקרב הפוריטנים אמונה נלהבת, שתקופתם היא הזמן שיתגשמו בו במהרה התגלויות נבואיות. לדוגמה, הכומר תומס הוקר כתב בניו אינגלנד ב-1648: "קרבים ובאים הימים, שהנבואות יקרמו בהם עור וגידים: וחוק מקובל הוא, וכמדומני אף הגיוני מאוד, שהתגשמותן של נבואות היא פרשנותן הטובה ביותר, ומימושן הוא הביאור הטוב ביותר". אין זה מפליא אפוא שהיו מי שטענו, כמו ויליאם היקס הפוריטני ב-1659, "שחזון יוחנן חדל למעשה להיות מסתורין, אלא

אם לבסוף, בזמן שהוא עצמו מיטיב לדעת
בזכרו את אברהם, במעשה פלאים,
יחזירם מכים על חטא וברי לבב,
ובעברם יבקע את נהר אשור
בעת שאל מולדתם ימהרו בשמחה,
כמו שבקע למענם אז את ים סוף והירדן
בעבור אבותיהם אל הארץ המובטחת,
לזאת אפקידם ביד זמנו והשגחתו האלוהית.
(ספר שלישי, 433 — 440)

מילטון אמנם השאיר ביד נפלאות חסד ההשגחה האלוהית לקבוע
מתי יתגשמו בתוככי הזמן וההיסטוריה התגלויות נבואיות הקשורות
ליהודים בזמן ובהיסטוריה. אבל, כפי שמעידה התפתחות המחשבה
האפוקליפטית באנגליה בנוגע ליהודים, ההיתר לשיבת היהודים
לאנגליה היה מבוסס בעיקר על אופני הכרה ואמונה אפוקליפטיים
ייחודיים, והללו מצדם הוליכו אל דפוסים חדשים של עשייה ופעולה.

מאנגלית: אופירה רהט

לקריאה נוספת:

ד' כ"ץ ו' קפלן, עורכים, גירוש ושיבה: יהודי אנגליה בחילופי הזמנים, ירושלים תשנ"ד.

ה' פיש, ירושלים ואלכיון: הגורם העברי במאה ה"ז, ירושלים תש"ס.

R.B. Barnes, *Prophecy and Gnosis: Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation*, Stanford 1988.

A.G. Dickens, *The Reformation in Historical Thought*, Cambridge, Mass. 1985.

R.K. Emerson (ed.), *The Apocalypse in the Middle Ages*, Ithaca 1992.

D.S. Katz, *Philo-Semitism and the Readmission of the Jews to England, 1603—1655*, Oxford 1982.

—, *The Jews in the History of England, 1485—1850*, Oxford 1993.

B. McGinn, *Vision of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, New-York 1979.

H. White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987.

—, *Metahistory*, Baltimore 1973.

A. Zakai, *Exile and Kingdom: History and Apocalypse of the Puritan Migration to America*, Cambridge 1992.

—, *Theocracy in Massachusetts*, New-York 1994.

—, "Reformation, History and Eschatology in English Protestantism", *History and Theory*, vol. 26, 1987.

—, "Theocracy in Massachusetts: The Puritan Universe of Sacred Imagination", *Studies in the Literary Imagination*, vol. 27, 1994.

A. Zakai and A. Mali, "Time, History and Eschatology: Ecclesiastical History from Eusebius to Augustine", *Journal of Religious History*, vol. 17, 1993.

בן ישראל, "אך סבורים אנו שהוא קרוב", או יבוא "בערך בסוף התקופה הזאת". המהדורה השנייה של הספר נדפסה כעבור שנה בכרך אחד עם חיבורו של משה ואל, הרהורים על נושא התנצרותם של היהודים, 1651. בחיבור זה אומר ואל, כי "התקופה שאנו חיים בה נחשבה בעיני דורות רבים לזמן שהיהודים יזכו לחסד", מפני שרבים מן "הכותבים היהודים, וגם מחברים נוצרים, בחרו בה". קבלת בשורת הישועה הנוצרית על-ידי היהודים נחשבה עכשיו תנאי הכרחי לביאתו השנייה של ישו. לכן ייחל כריסטופר לאב ב-1653 ל"התנצרות קרובה וכללית" של היהודים, בתקווה שאירוע זה יהיה אות מובהק שמועד שובו של ישו "איננו רחוק עוד". ובהצהרת סבוי מ-1658 מטעם הכנסיות הפוריטניות בוועידתן בסבוי, נאמר כי "לפי הבטחתו [של אלוהים], אנו מצפים שבסוף התקופה יושמד האנטיכריסט, [ו]היהודים ישובו לחיק הכנסייה הנוצרית."

באווירה הזאת, אפופת הדמיונות האסכטולוגיים והאפוקליפטיים, יש לבחון את הדימויים שהתנהלו בוועידת וייטהול ב-1655 בדבר התרת שיבתם של היהודים לאנגליה. כמתברר ממחקרו החשוב של דוד כ"ץ, ועידה זו היתה רק שלב אחד בוויכוח ממושך על סוגיית היהודים, שהתנהל באנגליה בשנים 1649 — 1655. קרומול רצה אמנם שוועידה זו "תבוא לידי החלטה בנושא", אך למעשה היא לא הצליחה "להגיע לכלל החלטה מוגמרת בעניין החזרת היהודים" בגלל התנגדות עזה שהתגלעה בה. למרות זאת התיישבה באנגליה "קהילה אנגלית-יהודית" לאחר הוויכוחים האלה ב-1656, ועם פטירתו של קרומול בשנת 1658 "התבססו היהודים באנגליה". עם עלייתו מחדש של בית סטיוארט לכס המלוכה ב-1660, בתקופת הרסטורציה, "הוענקה ליהודים הצהרת סובלנות רשמית" ב-1664. לכן, מסכם דוד כ"ץ, "אף על פי שהיהודים באנגליה לא יקבלו את מלוא הזכויות עד אמצע המאה ה-19, התבססה ישיבתם באנגליה בכטחה מאז פסיקת ועידת וייטהול ש'אין שום חוק האוסר את שיבת היהודים לאנגליה'."

חלפו כמאה שנים מאז ניצחון התנועה הפרוטסטנטית באנגליה ב-1558 ועד שניתנה ליהודים הרשות להיכנס שוב לממלכה זו ולחיות בה. את המאורע ההיסטורי החשוב הזה יש לזקוף בין השאר להיווצרותה של מסורת אפוקליפטית ייחודית, עקיבה ומוגדרת כהלכה באנגליה הפרוטסטנטית והפוריטנית, מסורת ששינתה בהדרגה אבל בהתמדה את דימוי היהודים מאומה חטאה, ילדי השטן, אויבי הנוראים של ישו, והיעד לזעמו האיום של האל, והעניקה לעם ישראל תפקיד נעלה בשלב הסופי והאחרון של ההיסטוריה של הגאולה והישועה. תפנית מהותית זו מ"תיאולוגיה של משפט" בקשר לגורל היהודים ל"תיאולוגיה של תקווה והתחדשות" ביחס לעם ישראל, היא אחד המאפיינים הבולטים ביותר של המסורת האפוקליפטית באנגליה. וכך, בניגוד לדימוי הרווח, שנוצר בגרמניה הפרוטסטנטית וביצירות ספרותיות רבות בתקופת הרנסאנס באנגליה, של היהודים כ"כלי רשע", השתנה כליל לחיוב הדימוי של היהודים במסורת האפוקליפטית האנגלית, והם נחשבו מעתה לגורם סגולי חשוב המאיר ומבשר את השלב הסופי והאחרון בהיסטוריה של הגאולה והישועה, שלב המציין את הפיכת העולם למלכות אלוהים. וכך, בסופו של דבר, עיצוב החזון המפואר בקשר לגורל עם ישראל על-ידי פרוטסטנטים ופוריטנים הביא לקבלת היהודי כברייה אנושית המסוגלת לחיות ורשאית לפעול בתוככי הקהיליה הנוצרית באנגליה. התמורה המהותית שהתחוללה באנגליה ביחס ליהודים מתבטאת בבירור בהשיבה לגן העדן מאת ג'ון מילטון, שנכתב ב-1671, בשורות המדברות על התנצרות עם ישראל ושיקום תפארתו: